

## Orta Asya Jeopolitiğinin Nüfus Parametresi Üzerinden İncelenmesi

### Research of Central Asian Geopolitics Over the Population Parameter

Kaan Kapan<sup>1</sup> , Oğuz Şavlı<sup>2</sup> 



**1 Sorumlu yazar/Corresponding author:**  
Kaan Kapan (Assist. Prof),  
Istanbul University, Faculty of Letters,  
Department of Geography, Istanbul, Türkiye  
E-mail: kaan.kapan@istanbul.edu.tr  
ORCID: 0000-0003-2979-5057

**2 Oğuz Şavlı (Postgraduate),**  
Istanbul University, Institute of Social Sciences,  
Istanbul, Türkiye  
E-posta: oguz\_savli@hotmail.com  
ORCID: 0000-0003-0941-0236

**Başvuru/Submitted:** 10.01.2022  
**Revizyon Talebi/Revision Requested:**  
21.02.2022  
**Son Revizyon/Last Revision Received:**  
23.02.2022  
**Kabul/Accepted:** 09.03.2022  
**Online Yayın/Published Online:** 29.03.2022

**Atıf/Citation:** Kapan, Kaan, & Şavlı, Oğuz.  
Research of Central Asian Geopolitics Over the  
Population Parameter. *Avrasya İncelemeleri  
Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022):  
39-74.  
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.003>

#### öz

Jeopolitik gücün önemini kavrayan ülkeler, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen tüm unsurlarını detaylı şekilde irdelemenin zorunlu olduğunu doğrudan ya da dolaylı yollarla öğrenmişlerdir. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları devletler açısından daha somut ve açık bir şekilde planlanabilirken değişen jeopolitik unsurlar daha sistematik ve uzun yıllara dayanan bir planlamayla genelde gizli bir şekilde yürütülmektedir. Bu duruma en güzel örnek 19. yüzyıl sonrasında Rusya'nın Orta Asya'daki nüfus inşası gösterilebilir. Rusların, Orta Asya Ülkelerinde Rus nüfus kümeleri oluşturarak Rus düşünce ve toplumsal yaşam tarzını bu topraklarda yaymaya çalıştığı- yani jeopolitiğin değişen unsurlarından nüfus etmenini kullanarak etkisini arttırmaya çalıştığı- tespit edilmiştir. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönlerden etkisini yaklaşık olarak bir asır boyunca bölgeye yavaş yavaş işleyen Rusya'nın bölgeden çekilmesine rağmen tesiri sürmeye devam etmektedir. Her ne kadar Orta Asya Cumhuriyetlerinde, Sovyetler Birliği hegemonyasının sona ermesiyle birlikte bölge nüfusunun tekrardan değişerek yeni bir düzen aldığı görülmüşse de bölgede ve dünyada bu tür planlamalara karşı dikkatli olunması gerektiği artı ve eksileriyle bu araştırmada ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Geopolitics, Population, USSR, Russia, Central Asian Republics

#### ABSTRACT

Those countries who truly grasp the significance of geopolitical power can be said to have learned, in direct or indirect ways, the necessity of a detailed examination of the changing and unchanging elements of geopolitics. The unchanging elements of geopolitics can be concretely and explicitly planned whereas the changing elements can only be tackled by systematic and long-term planning and generally in a covert manner. This can be best exemplified by the population building of Russia in Central Asia after the 19th century. It is ascertained that Russia attempted to spread its mentality and social lifestyle across Central Asia by creating population clusters, in other words, they utilized one of the changing elements of geopolitics, namely population, trying to extend

its sphere of influence. Having begun to gradually cultivate its social, economic, and cultural influence in the region since a century before, the Russian influence is still persistent despite its withdrawal from the region. Though we can observe a re-shifting of the demography in the Central Asian republics following the decline of the hegemony of the Soviet Union, this study still tries to draw attention to the fact that one should be cautious about such demographic engineering attempts on either a regional or global scale with all their pluses and minuses.

**Keywords:** Geopolitics, Population, SSCB, Russia, Central Asian Republics

## EXTENDED ABSTRACT

It is widely acknowledged that the stability and survival of multinational states, nation states or even those communities with a minimal administrative structure depend on the extent and quality of their demographic configuration. It is also known that a demographic examination carried out only in the sense of quantitative and qualitative analysis can result in a variety of failures when taking many cultural, administrative, and security issues into account. Starting from this perspective, every aspect of the population factor should be taken into consideration in the geopolitical risk analysis of a country or similar organization.

In any region of the world, it is obviously the coherence of land, language, faith, ideals and culture which is a defining feature of a state and keeps its population together. On that basis, this study tries to focus on the changes, developments and population quantities and potentials in the “past-present-future” triangle of the Central Asian countries throughout the historical process. Due to the difficulties involved in obtaining the exact numbers, detailed studies on the demographic structure of the region can only be conducted in relation to the period from the 19th century up to the present day. Thus, we focused on the three periods in this publication - the Russian Empire after the 19th century, the USSR period and the post-independence period. Specifically, because of globalization, the changes in geopolitical elements - especially in the changing geopolitical elements - prompted a necessity to rely on new elements and inspired us to make this publication.

In this study, which deals with the place and significance of the Central Asian population on a regional and global scale from the past to the present via geopolitical factors, first of all, in order to understand and organize the subject, academic journals, books, Encyclopedias, Graduate Theses, Institutional Reports, National and International Papers were reviewed, researched, examined and analyzed and subsequently the obtained data was transferred to the Endnote system in order to avoid any confusion. As a research method, one of the literature evaluation types, namely the context evaluation method, was used in order to get a broader view of Central Asia, and a historical evaluation was also conducted so as to learn the subject from a more comprehensive historical perspective. However, a methodological or theoretical evaluation could not be made due to the lack of studies examining the subject-specific geopolitics in terms of population. As a result of the in-depth literature review:

- Geopolitics and Population Relationship
- The Post-19th Century Russian Empire Period
- The USSR Period (1922-1990)
- Post-Independence Demography in Central Asia (from 1991 onwards)

were discussed in sub-categories with the aim of understanding the subject more clearly in terms of context and history. During the Soviet Union period, censuses took place in 1926, 1939, 1959, 1970, 1977 and 1989. In the light of these, maps were created in accordance with the ArcGIS 10.7 program to digitize some of the censuses that took place in the above years. However, it was further clear in the development of the publication that the studies on the region were limited, and thus, the relevant parts of the old works written in Cyrillic alphabet in the libraries in Tashkent, Bishkek and Almaty were translated between 12 and 27 September 2021, and then they were published in many institutions, organizations and libraries and afterwards this work was concluded by executing one-on-one field observations.

## Findings

### The Relation Between Geopolitics and Population

From past to present, population – characterized above all by its size – has been a dominant factor in geopolitical weight and power in relations between nations (Demeny, 2012). In this respect, it is widely known that powerful states and organizations have been launching demographic interventions directly or indirectly (Foucault, 2001; Moisiu and Paasi, 2013) either by promoting birth rates or by directing the influx of people into certain regions or activities. The key geopolitical forces have traditionally been regarded as a combination of the strategic value of a land, capability of the society/country, and self-identity of the population (democratic data in general) (Putkaradze, 2008). As it can easily be seen, the population factor is very important. The countries identified 11 demographic factors and processes in order to analyze the population factor geopolitically. These were population size, birth rate, death rate, population quality, age structure, ethnic and religious diversity, gender structure, family structure, population density, population displacement types and migration processes (Bezverbny, 2015). In accordance with these factors, Central Asia is an important region of the world in many respects. This subject has been examined in three sub-titles (1. The post-19th century Russian Empire period, 2. The USSR period, 3. The post-independence period) in order to explain the phases of the demography of the region in the context of its population, space, and time.

### The Post-19th-Century Russian Empire Period

During the 19th century, it was not possible to carry out censuses in the regional countries because of the ongoing nomadic lifestyle in the region. Thus, this was a preventing factor for

us to acquire a clear knowledge of the population in this era. In addition, the written and oral sources indicate that many of the instances of war, invasion, and famine throughout history in Central Asia resulted in rapid changes in the population. We know that 4 million people used to live in Central Asia in the beginning of the 19th century, and this number reached 5 million by the mid-century. It is estimated that 3 million of this population lived in the Bukhara Emirate, 1.5 million in the Kokand Khanate and 500 thousand in the Khiva Khanate. The historical residues indicate that people chose to settle in places like Amu Darya and Syr Darya which are quite fertile lands and have strong potential to sustain life. Looking at the populations of some of the big cities of the era, we can see that Tashkent had 60-80 thousand, Bukhara 70 thousand, and Samarkand 30 thousand people (Халфин, 1960). In terms of ethnic distribution, the cities in Central Asia consisted mostly of citizens of neighboring countries (Arab, Indian, Chinese, Iranian, etc.) along with locals (Uzbek, Kyrgyz, Kazakh, Tajik, etc.). However, it is widely known that before the arrival of Russians in the region, the local people lived in an integrated and intertwined way in cultural, linguistic and religious spheres (Dani and Masson, 1992; Duarte, 2014).

We know that the Russians began to appoint state officials and travelers to the region in order to acquire in-depth knowledge in parallel with their increasing interest in these lands as of the 18th century and their expansion to the south. Especially in the period of Peter I, their lack of access to the warm seas in the face of the Ottoman Empire, failures to catch up with the innovations brought by the Reform and Renaissance in Europe, and their awareness of the wealth that Geographical Discoveries brought to European states led them to a long-term political and military orientation to the Central Asian region which was suitable because of proximity and lack of a major authority in the region (Özkan, 2021). Russians disentangled the local nations from each other in a separate state administration and structure and these resulted in the changes in language, religion and culture in the region. In the second half of the 19th century, they captured target lands in Central Asia. They chose the Kazakh steppes as their first settlement in Central Asia because of the geographical proximity and convenience (Roy, 2018). In the seized areas, at first, the places of worship for the Muslims were restored, they took care of the local people, and their needs were met in an attempt to increase the likelihood of their permanence by making purchases from the local people for the military units. However, it cannot be argued that the implementation of their political and military endeavors following their ensuring of the permanence in the region did not really bring very good results for the local peoples. According to the official census of 1897, the Russian population was the highest in Central Asian regions in proportional estimates. After Akmola, the most densely populated Russian region was the Ural region. In general, we see that the Russian population was placed in the parts where the Kazakh population was in a majority, and they chose to settle in Kazakhstan especially in this period.

### **The USSR Period (1922-1990)**

As a result of the policies implemented by the Russian Empire in Central Asia before the First World War (such as granting privileges to the Russian population, unfair distribution of fertile lands, discrimination against local communities, and the Russification agenda), there were uprisings and social unrest that broke out in the region. The first revolt against the Russian Tsarism started in Hochent and quickly spread to other cities and steppes. The uprisings were suppressed by brute force with the Kyrgyz revolt in particular turning into a one-on-one struggle against the Russians. Even though there were losses on both sides, the Russian forces eventually crushed many villages with their military power and an ethnic cleansing was initiated in the region against the Kyrgyz. The Russian stance aimed to eliminate the national identities in Central Asia. According to historians, nearly 200 thousand people died during the uprising, and thousands of Kyrgyz had to flee to China (East Turkestan) in the face of massacres (Drykanbayeva, 2014). This persecution is now called “Ürkün”. Consequently, the population of Northern Kyrgyzstan decreased by 41.4% (Köylü, 2016). Not only the societies in the south, but also the Kazakhs in the north were among the ones that were deeply affected by the rebellion. Many civilians were killed during the uprising. In 1916, more than 150 thousand Kazakhs had to leave their lands (e-history.kz, 2013). Comparing the population of the Kyrgyz before and after the uprising, there truly was a great loss. In the 1939 census, the Kyrgyz population in Kyrgyzstan barely reached 754 thousand. However, in the census conducted by Russia in 1914, which was 25 years before, there were more than 11 million people in Central Asia, and the Kyrgyz population in Kyrgyzstan was approximately 700-750 thousand people (Kara, 2011). After the revolution that took place in 1917, the Basmacı Movement adopted the slogan “Turkestan belongs to the people of Turkistan” and fought against the Russians for this reason (Hayit, 1997). This national struggle movement, which was initiated against the Russian hegemony, was completely suppressed in 1934 and ended.

The gradual settlement by the Russians in Kazakh lands during the period had obvious goals such as weakening and eliminating the national resistance. In countries other than Kazakhstan, for example, in Tajikistan in 1926, the Russian population was 0.7%, in 1939 this rate increased to 9.1%. The Tajik population in the country dropped to 59.5% in this period, while the Turkmen population decreased to 59.2% in 1939 in Turkmenistan, the Russian population increased to 18.6%, while the Kyrgyz population was 51.2% in 1939 in Kyrgyzstan. As it can be seen from Figure 1, the Russian population increased to 20.8%. In this period, the Russian presence, and the increase rate of the Russian population disproportionate to the local peoples was remarkable with regard to the changes in the demographic structure of the countries. The years between 1939-1959 was the period that the Russian population most rapidly spread in the region. The best indicator of the population change of the region in this period and the following (1922-1990) years is detailed in Figures 1,2, and 3.

### **The Post-Independence Population in the Central Asia (From 1991 onward)**

Following the declaration of independence by 5 countries in Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan) in 1991, it is known that these countries spent their first years trying to establish their new order. During the transition period after independence in Central Asia, certain problems (ethnic, identity, border, security, economic, water sharing, etc.) emerged. When we consider the populations of these countries in 1991, we can see that Kazakhstan had 16 million 450 thousand, Kyrgyzstan 4 million 463 thousand, Uzbekistan 20 million 952 thousand, Tajikistan 5 million 400 thousand and Turkmenistan 3 million 789 thousand population (World Bank, 2021). Following the declaration of independence in Central Asian countries, certain ethnic groups such as Russians, Germans, Ukrainians, Jews, etc., and then local populations, began to set off for legal or illegal migrations for labor (Myrzakhmetova and Aitbaev, 2015). Despite having affected virtually every country in the region, these migrations caused the greatest population loss in Kazakhstan in comparison with the others.

We see that in this period, there can be certain cultural, political and border issues and clashes when the number of neighbours around a certain country is few or too many. For example, the problem of Fergana Valley that was deliberately created during the Soviet period is one of the leading issues that Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan must resolve. Due to this problem, it is an area where there is a risk that war might break out at any moment. It was created in accordance with the strategy of divide-and-conquer in border problems dating back to the Stalin period, and these problems now continue to exist. For example, while Voruh was within the borders of the Tajik Soviet Republic in the early 1920s, it became an exclave land in the Kyrgyz Soviet Republic in the 1950s (Doorov et al., 2014). The ethnic structure of the disputed areas in question has the majority of the citizens of the state from which the region was taken. In today's Central Asia, we see that there is a general lack of any geopolitical framework in addition to problems such as geographical factors, transportation and the sharing of significant water resources that are all entangled in the deadlock of the problem of borderlines between certain countries.

### **Conclusion**

Having focused on the demographic change processes of each of the Central Asian states from the past to the present, this study tries to shed light on how the states in Central Asia interacted with many nations, and most importantly, the ways the population factor was effective in a region or country depending on the political policies implemented during the Russian Tsarist and Soviet Union periods. The process, which first started in Kazakhstan in the region, expanded to the whole of Central Asia. We see that the Russians systematically settled their own people and then the Slavic origin population in these lands in order to ensure their permanence. Especially after the Stalin era, as the Soviet Union needed more labor force in

the region, the population of the region was reinforced by immigration from outside (including exiles), and then the population structure of Central Asia became more and more complicated. As a result of the investigations, it was clear that the main purpose of the political policies implemented in the region was to isolate the national identities of the Central Asian peoples and to ensure their own permanence in this geography. This aforementioned process began in the second half of the 19th century and continued up until the late 20th century. Following the establishment of the Central Asian republics in 1991, it has been clear that a large proportion of many ethnic communities, especially Russians, remigrated back to their home country. Despite this reverse migration of a large proportion of the Russian population to their home country, they still live in significant numbers – usually clustered around capitals and big cities – in some states of Central Asia.

Considering these developments from a geopolitical point of view, the population as a factor in the sense of both quantity and quality is quite an important demographic parameter that can be relied upon for both domestic policies and in external matters in accordance with the interests of the countries on a political scale. From the fact that some Central Asian countries still have Russian as their second official language even today, we may draw the conclusion that the demographic policies that started in the last century Central Asia were realized only partially. This is one of the best examples of the fact that the population element could be successfully planned, at least by the Russians, in a geopolitical sense.

Central Asia is a politically important land in the eyes of Russia for many reasons such as having a large area, being underpopulated in comparison to the border countries of the region (China, India), containing important natural resources, their historical ties and interactions, proximate relations, and socio-economic dimensions. For all these important reasons, the Russians gave importance to the demographic policies they were to implement in the Central Asian republics. Today, the changes in the populations of Central Asian countries differ depending on their level of economic development. The population growth rate in Kazakhstan and Uzbekistan is lower whereas it is higher in Kyrgyzstan and Tajikistan. In the possible future, the population growth rate is expected to decelerate even more in relation with the expected improvements in the economic development of these countries. In the light of these, it is obvious that the population of Central Asia will gradually increase over time, and the proportional percentage of core ethnic identities in these countries will also go up. Concerning population as a changing geopolitical element, every country and region needs to make careful plans. When the countries are not strong enough against global powers, they need to establish regional associations in line with their own interests - for example, the Organization of Turkic States – to pursue an effective planning and implementation on the changing and unchanging elements of geopolitics.



## 1. Giriş

Çok uluslu devletlerin, milli ülkelerin veyahut en ufak idari yapıya sahip toplulukların varlıklarını sürdürebilmesi ve yaşadığı coğrafi bölgelerde kalıcı olabilmesinin nüfuslarının büyüklüğüne ve niteliğine göre değişiklik gösterdiği bilinen bir gerçektir. Günümüz koşullarında nüfus unsuruna sadece nitel ya da nicel açıdan bakmanın da aslında birçok kültürel, idari, güvenlik ve benzeri konularda temel eksikler ortaya çıkaracağı bilinmektedir. Buradan hareketle ülke ve benzeri oluşumların jeopolitik risk analizi değerlendirmesini yaparken mutlaka nüfus faktörünü tüm yönleriyle hesaba katması gerekmektedir. Nüfus unsurunun bölgeden bölgeye bazen artılar sağlayabileceği gibi bazen de çeşitli sorunlara neden olabileceği bilinmektedir. Örneğin, eski zamanlarda nüfusun kalabalık oluşunun devletler için savunma konusunda olmazsa olmaz olarak görüldüğü bilinirken, günümüzde sayıdan çok nitelikli bir nüfusun avantajlı olduğu bilinmektedir. Nüfus denge politikasının her zaman iyi bir sürdürülmesi gerekmektedir. Nüfus üstünlüğünü koruyamayan ülkelerin zaman içerisinde sindirilme ya da asimile olma durumlarıyla karşı karşıya kaldığı örnekler de olmuştur. Bu ve benzeri durumlarda etnik nüfusların kimlik kaybı, kültürel çatlaklar veya nüfusun özgün özelliklerinin değişime uğraması gibi sonuçlar görülebilmektedir. Kısacası, nüfus kimi zaman savunma veya askeri güç olarak, kimi zaman ekonomik güç (bilhassa ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde) olarak, kimi zaman da siyasi ve jeopolitik bir güç unsuru olarak ülkeler tarafından kullanılmaktadır.

Dünyanın herhangi bir noktasında doğum, ölüm ya da göç kaynaklı olarak ülke bazlı nüfus değişimleri gözlenebileceği gibi, dünya nüfusunun yeryüzündeki dağılımı da önemsenmektedir.<sup>1</sup> Nüfus etmenini, söz konusu güçlü devletlerin sadece sınırları içerisinde değil, sınırları dışında da kendisine fırsat oluşturarak kendi lehine kullanabildiği görülebilmektedir. Ülkemize yakın bölgelerden örnek verilecek olursa; Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi, Rusya'nın Orta Asya'daki nüfus inşa çalışmaları bölgedeki nüfus etmeninin önemini göstermektedir. Özellikle tarihten günümüze Türk Dünyası geniş perspektiften incelendiğinde nüfus etmeni ve inşası üzerinde durulması gerektiği anlaşılmaktadır. Türk Dünyası nüfusunun geliştirilmesi ve niteliğinin artırılması için gerekli plan ve amaçlar doğrultusunda devletler tarafından karşılıklı olarak araştırmalar yapıp çalışmalar yürütülmelidir. Bu araştırmalarda özellikle de Türkiye'den sonra Türk Dünyası nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Orta Asya bölgesi ihmal edilmemelidir. İnceleme yaparken de nüfus etmeninin ülkeler arasında oldukça karışmasından kaynaklı olarak bölgedeki tüm ülkeler (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) üzerine inceleme yapılması gerekmektedir.

Dünyada insanın var olduğu andan itibaren günümüze kadar geçen dönemde, ülke ve bölge nüfuslarının geçirdiği değişimler ve gelişimler jeopolitik güç bağlamında her zaman önemli olmuştur. Kimi devletler jeopolitik etkenleri kendi çıkarları doğrultusunda doğru bir şekilde kullanabilirken, kimi devletler de önemsemediği için büyük kayıplar vererek öğrenmiştir.

1 Ali, Tanoğlu. *Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*. (2. bs. C. 1). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul. 1969, s. 31.



Dünyanın herhangi bir bölgesinde nüfusu bir arada tutan olguların; toprak, dil, din, ölkü ve kültür (gelenek-görenek ve yaşayış biçimleri) birlikteliği olduğu aşikârdır. Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen unsurları temelde tutarak Orta Asya ölkelerinin tarihsel süreç boyunca nüfuslarının geçirdiği değişimler, gelişimler ve “geçmiş-bugün-gelecek” üçgeninde nüfus miktarları ve potansiyelleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Kesin rakamlara ulaşmakta yaşanan sıkıntılardan kaynaklı olarak, bölgenin nüfus yapısı hakkındaki detaylı çalışmalar ancak 19. yüzyıldan günümüze uzanan dönem arasında yapılabilmektedir. Buradan hareketle, yayında 19. yy. sonrası Rus İmparatorluğu, SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası dönem olarak 3 dönem üzerinde durulmuştur. Özellikle de küreselleşmeyle birlikte jeopolitik unsurlarda -bilhassa değişen jeopolitik unsurlarda- meydana gelen farklılaşmalar yeni unsurların üzerinde durulması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bize de söz konusu bu yayını yapmamız için gerekçe olmuştur.

Nüfus ve jeopolitik ilişkisinin belki de en iyi şekilde uygulamalı olarak çalışılacak alanlarından birisi de Orta Asya’dır. Bölge, tarih boyunca birçok farklı devletin farklı nüfus politikalarını uyguladığı bir saha olmuştur. Günümüzde Orta Asya ölkelerinin sahip oldukları etnik çeşitliliğin temelinde her ne kadar SSCB dönemi ve öncesinde uygulanan politikaların etkisi çok olsa da tarihten itibaren farklı yaşam tarzları ve farklı devletlerin bölgede hakimiyet kurma istekleri de bölgeyi fazlasıyla etkilemiştir. Söz konusu bu çalışmayla bölge coğrafyasının geçmiş, günümüz ve geleceğe yönelik nüfus tahminleri jeopolitik etkenler açısından ele alınmıştır.

## 2. Yöntem

Orta Asya nüfusunun bölgesel ve küresel ölçekteki yeri ve önemini geçmişten günümüze jeopolitik etkenler üzerinden ele alan bu çalışmada öncelikle konunun anlaşılması ve düzene sokulması amacıyla akademik dergiler, kitaplar, ansiklopediler, lisansüstü tezler, kurumsal raporlar, ulusal ve uluslararası bildirimlerin kaynak taranması, araştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmış olup sonrasında karışıklığın olmaması için Endnote sistemine elde edilen verilerin aktarımı yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak literatür değerlendirme türlerinden Orta Asya’yı geniş çerçeveden görebilmek ve kapsamlı bir sonuç ortaya koyabilmek adına *bağlam değerlendirme*, konunun daha kapsamlı olarak tarihsel açıdan öğrenilebilmesi için de *tarihsel değerlendirme* yapılmıştır. Ancak konu özelinde jeopolitiğin nüfus açısından irdelendiği çalışmalara rastlanmamasından kaynaklı olarak *metodolojik ya da kuramsal değerlendirme* yapılamamıştır. Yapılan derinlemesine literatür incelemesi sonrasında, bulgular kısmının;

- Jeopolitik ve Nüfus İlişkisi
- 19. Yüzyıl Sonrası Rus İmparatorluğu Dönemi
- SSCB Dönemi (1922-1990)
- Orta Asya’da Bağımsızlık Sonrası Nüfus (1991 ve sonrası)

şeklinde bağlam ve tarihsel açıdan bölümlendirilmesi konunun daha net anlaşılabilceği düşüncesi ile alt kategoriler halinde ele alınmıştır. Sovyetler Birliği döneminde; 1926, 1939,

1959, 1970, 1977 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleşmiştir. Bu veriler ışığında yukarıdaki yıllarda gerçekleşen nüfus sayımlarının bazılarının sayısallaştırması için ArcGis 10.7 programı ile haritaları yapılmıştır. Ancak yayının gelişim aşamaları esnasında bölge üzerine yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu daha da anlaşılmış ve bunun üzerine 12-27 Eylül 2021 tarihleri arasında Taşkent, Bişkek ve Almatı'daki kütüphanelerde bulunan *Kiril alfabesiyle yazılmış eski eserlerin ilgili bölümleri çevrilmiş* ve sonrasında birçok kurum, kuruluş ve kütüphanelerde de *yerinde birebir saha gözlem çalışması yapılarak* sonuçlandırılmıştır.

### 3. Bulgular

#### Jeopolitik ve Nüfus İlişkisi

Geçmişten günümüze -her şeyden önce büyüklüğüyle karakterize edilen- nüfus, halklar arasındaki ilişkilerde jeopolitik ağırlık ve gücün baskın şekilde belirleyicisi olmuştur.<sup>2</sup> Buradan hareketle, güçlü devlet ve organizmaların doğum oranlarını teşvik ederek veyahut insanların belirli bölgelere veya faaliyetlere akışını yönlendirerek doğrudan veya dolaylı yollardan<sup>3</sup> demografik müdahalelerde bulunduğu bilinmektedir.

Geleneksel olarak bir arazinin stratejik değeri, toplumun/ülkenin kabiliyeti ve nüfusun öz kimliği (genel olarak demografik veriler) kabul edilmektedir.<sup>4</sup>

İnsanlık tarihi boyunca nüfusun bir bölgede yoğun ya da seyrek olarak toplanmasında etkili olan ilk unsurun, alanın fiziki coğrafya şartları olduğu bilinmektedir. Ancak zaman içerisinde yaşanan olaylar, savaşlar, afetler ve benzeri fiziki ve beşerî etmenlerden etkilenen sahaya bir de jeopolitik gözle bakılmasıyla birlikte bölgenin mevcut nüfusu, nüfusunun değişimi ve geleceği hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ülkelerin veya bölgelerin dünya üzerindeki konumları, coğrafi bütünlükleri, sahalarında oluşan coğrafi güçlükleri<sup>5</sup> ve nüfus sayıları her ne kadar çok önemliyse de aslında nitelikli ve ekonomik olarak güçlü olduklarında daha hızlı değişim ve gelişim gösterdiğinin birçok örneği bulunmaktadır.

Küresel güçlerin demografik inşa süreçlerini yönettikleri ya da yönetmeye çalıştıkları dünyaca bilinmektedir. Sovyetler Birliği de güçlenmesiyle birlikte hem coğrafi alanını genişletmek hem de çevresindeki ülke ve toplumların nüfuslarını nicelik ve nitelik bakımından etkilemek ve değiştirmek için Orta Asya'da elinden geleni yapmıştır. Orta Asya'da nüfus etmeninin sayısal, sosyal ve ekonomik yönlerden önemli olacağını bildiği için devamlı olarak güvenlik ve jeopolitik güç bağlamında alt unsurlarla birlikte kontrol altında tutmak istemiştir. Bu bağlamda demografik bileşenin; sosyal, ekonomik ve teknolojik açılardan *gelişmenin*

2 Paul, Demeny. "Geopolitical Aspects of Population in the Twenty-First Century". *Population and development review* 38 (4), (2012), s. 685.

3 Sami, Moisiu, ve Anssi, Paasi. "From Geopolitical to Geoeconomic? The Changing Political Rationalities of State Space". *Geopolitics* 18(2), (2013), s.269.

4 Taniel, Putkaradze. "Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies)". *The Patriarchate of Georgia and the Konrad Adenauer Foundation*. 2008, s. 173.

5 Suat, İlhan. *Jeopolitik Duyarlılık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2003, s. 98.

*ana itici gücü, askeri gücün kaynağı ve devlet bütünlüğünün temeli olduğu* anlaşılmıştır.<sup>6</sup> Buradan hareketle, ülkeler nüfus etmenini jeopolitik olarak derinlemesine inceleyebilmek için 11 demografik faktör ve süreç belirlemiştir. Bunlar; nüfus büyüklüğü, doğum oranı, ölüm oranı, nüfus kalitesi, nüfus yaş yapısı, etnik ve dini çeşitliliği, nüfus cinsiyet yapısı, nüfus aile yapısı, nüfus yoğunluğu, nüfusun yer değiştirme türleri ve göç süreçleridir.<sup>7</sup> Orta Asya da belirtilen bu hususlar doğrultusunda, birçok yönden dünya üzerinde önemli bir bölgedir. Bu çalışma, bölgede insan, mekân ve zaman ekseninde bölge nüfusunun geçirdiği evreleri bir düzen içinde anlatabilmek için, jeopolitik ve nüfus başlığı sonrasında üç alt başlık (1. 19. yüzyıl sonrası Rus İmparatorluğu dönemi, 2. SSCB dönemi, 3. Bağımsızlık sonrası dönem olarak) hâlinde incelenmiştir.

### 19. Yüzyıl Sonrası Rus İmparatorluğu Dönemi

19. yüzyılda bölgenin genel olarak göçebe yaşam tarzını sürdürmesinden kaynaklı olarak bölge ülkelerinde nüfus sayımları tam manasıyla yapılamamıştır. Bu durum dönemsel olarak nüfusunun net olarak bilinmesine engel teşkil etmiştir. Ayrıca, Orta Asya'da tarih boyunca yaşanan birçok savaş, istila ve kıtlık gibi olayların nüfus miktarının hızlı değişimine neden olduğu yazılı ve sözlü kaynaklarda belirtilmektedir. Örneğin 13. yüzyılda Moğolların Orta Asya üzerine gerçekleştirdiği istila sonrasında birçok şehir ve kasabanın yıkıldığı, binlerce insanın katledildiği ve sonucunda göç hareketlerinin yaşandığının tespiti oldukça kolay iken net insan sayılarına ulaşmak da bir o kadar zordur. Bu ve bu gibi nedenlerden kaynaklı olarak, 19. yüzyıl öncesine ait Orta Asya bölgesinde yaşayan toplulukların nüfus verilerine ulaşılması sınırlı olmuştur. Rus işgali öncesine kadar Orta Asya Bölgesinin hanlıklar şeklinde (Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlığı) idare edildiği bilinmektedir. Hanlıkların tek çatı altında birleşmemeleri ve genel olarak halkın konar-göçer bir yaşam tarzları olmasından kaynaklı -Türk devlet geleneğiyle de alakalı bir durum-<sup>8</sup> olarak nüfusu netlik kazanamamış ve hep genel tahminler üzerinden hareket edilmiştir. Var olan kaynaklara da genel olarak Rus ve Çin arşivlerinden ulaşılabilir.

19. yüzyılın başlarında Orta Asya'da 4 milyon insanın yaşadığı, yüzyılın ortalarına doğru bu sayının 5 milyona ulaştığı bilinmez. Bu nüfusun 3 milyonunun Buhara Emirliği'nde, 1,5 milyonunun Hokand Hanlığında ve 500 bininin de Hive Hanlığında yaşadığı düşünülmektedir. Nüfus yerleşim alanı olarak genelde verimli olan Siriderya ve Amuderya gibi yaşam imkânları açısından zengin vadi yatakları ya da vahaların seçildiği tarihsel kalıntılardan anlaşılabilmektedir. O dönemde bazı büyük şehirlerin nüfuslarına bakacak olursak; Taşkent'in 60-80 bin, Buhara'nın

6 Vadim, Bezverby. "Geopolitics of Population: How the Demographic Processes Are Shaping National Power.", 2015, s. 6.

7 Vadim, Bezverby. "Geopolitics of Population: How the Demographic Processes Are Shaping National Power.", 2015, s. 1.

8 Murat, Özkan. *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*. (2. bs.) İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 26.

70 bin, Semerkant'ın ise 30 bin civarında olduğu bilinmektedir.<sup>9</sup> Etnik olarak ise, Orta Asya bölgesindeki şehirler, yerel halklarla (Özbek, Kırgız, Kazak, Tacik vb.) beraber, çoğunlukla komşu ülkelerin vatandaşlarından (Arap, Hint, Çinli, İranlı vb.) oluşmaktaydı. Ancak genel olarak Rusların bölgeye yerleşmesinden önce yöre halkının kültürel, dilsel ve dini düzeyde kendi içlerinde bütünleşmiş ve iç içe yaşadıkları bilinmektedir.<sup>10</sup>

Rusların XVIII. yüzyıl itibarıyla bu topraklara ilgisinin daha da artması ve güneye doğru yayılmaya başlamalarıyla birlikte özellikle Orta Asya hakkında (coğrafi bölge özellikleri, sosyal ve ekonomik faaliyetleri, şehirlerin durumları vb.) derinlemesine bilgi toplanılması amaçlı bölgeye devlet yetkilileri, seyyahlar vb. görevlendirdiği bilinmektedir. Özellikle I. Petro döneminde, Osmanlı Devleti'ne karşı sıcak denizlere ulaşamaması, Avrupa'da gerçekleşen Reform ve Rönesans'ın getirdiği yeniliklerin yakalanamaması ve Coğrafi Keşiflerin Avrupalı devletlere kattığı zenginliklerin farkında olunması; Rusların kendilerine yakın olan ve otorite boşluğunun yaşandığı Orta Asya bölgesine siyasi ve askeri yönlü uzun vadeli yönelmesine yol açmıştır.<sup>11</sup> Rusların, bölgeye gelmesiyle birlikte her milleti ayrı bir yapı içerisinde birbirinden ayırdığı ve sonraki süreçlerde devlet statüsü haline getirdiği ve bölgede dil, din ve kültür alanlarında değişiklikler yaşandığı bilinmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Orta Asya'da hedefledikleri toprakları ele geçirmişlerdir. Ruslar coğrafi yakınlık ve elverişlilik nedeniyle Orta Asya bölgesinde ilk yerleşim yeri olarak Kazak bozkırlarını seçmişlerdir.<sup>12</sup> Ele geçirilen alanlarda ise ilk etapta Müslümanların ibadethaneleri restore edilmiş, yerel halkla yakından ilgilenilip ihtiyaçları giderilmiş ve askerî birliklere yerel halktan alımlar yapılarak kalıcılıkları artırılmaya çalışılmıştır. Fakat bölgede kalıcılığını sağladıktan sonra uyguladıkları siyasi ve askeri politikaların bölge halkı için çok da iyi sonuçlar getirdiği söylenemez.

Rusların gözünde buranın bir başka önemi de İngilizlere karşı rekabet alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Transkafkasya demiryolu hattının 1871 yılında açılışıyla birlikte; Semerkant'tan Hive'ye, Horasan'a, Afganistan sınırına ve Hindistan'a kadar ulaşım entegrasyonu sağlanmıştır.<sup>13</sup> Orta Asya'nın dünya tarafından tanınmasında önemli bir rolü olan bu demiryolu ile Rusların bölgede kalış süresini de uzattığı aşikârdır. Ancak yine de Rusların, bölgeye tam yerleşmesi ve düzenini oturtabilmesi yarım asırdan fazla vakit almıştır. Bu dönem içerisinde Orta Asya'da belki de en fazla dezenformasyona uğrayan konuların başında nüfus gelmektedir. Rusya İmparatorluğu döneminde gerçekleşen 1897 yılındaki ilk nüfus sayımı, bölge gerçeğini taraflı da olsa açıkça sergilemektedir (Tablo 1).

9 Н. А., Халфин. *Политика России в Средней Азии, 1857-1868*. М.: Издательство восточной литературы, 1960, 272 с.

10 Paulo, Duarte. "Asia Central: lo sobresaliente de su historia y geografía". *Revista De Relaciones Internacionales, Estrategia Y Seguridad* 9 (1), 2014, s. 24.

11 Murat, Özkan. *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*. (2. bs.) İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 28.

12 Olivier, Roy. *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. (Çev. Mehmet Moralı). (5. bs.). Metis Yayınları, 2018.

13 Jules Joseph, Leclercq. *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890): Transkafkasya - Buhara - Fergana - Tanrı Dağları*. (Çev.Hakan Birsal). İstanbul: IQ Kültür SanatYayıncılık, 2015, s. 12.

**Tablo 1.** Rusya İmparatorluğu Dönemindeki İlk Nüfus Sayımına Göre Orta Asya Nüfusunun Dağılımı (1897)

Orta Asya Bölgeleri	1897 Yılına Ait Nüfus Verileri	Günümüzde Kapladıkları Bölgeler	Nüfusun Etnik Dağılımı
Akmola	682.608	Kazakistan'ın Orta Bölümü	Kırgız-Kaisaki 427.389 (%62,6) Rus 174.292 (%25,5) Ukraynalılar 51.103 (%7,5) Tatar 10.819 (1,6) Diğer 19.005(2,8)
Transhazar	382.487	Türkmenistan, Kazakistan'ın Güneybatısı ve Özbekistan'ın Batısı. Merkezi: Aşkabat (19.400 Nüfus)	Türkmen 248.651 (%65) Kazak 74.225(%19,4) Rus 27.942 (%7,3) Ukraynalı 5.151 (%1,3) Diğer 26.518 (%7)
Semerkant	860.021	Özbekistan'ın Doğusu ve Tacikistan'ın Bir Bölümü	Özbek 507.587 (%59) Tacik 230.384 (%26,8) Kırgız-Kaisaki 63.091 (%7,3) Rus 14.006 (%1,6) Diğer 44.953 (%5,3)
Semey	684.590	Doğu Kazakistan	Kazak-Kaisaki 604.564 (%88,3) Rus 65.062 (%9,5) Tatar 9.940 (%1,5) Diğer 5.024 (%0,7)
Yedisu	987.863	Kazakistan'ın Güneydoğusu ve Kırgızistan'ın Kuzeydoğusu. Merkezi: Almatı	Kırgız-Kaisaki 794.815(%80,4) Rus 76.839 (%7,8) Uygurlar 55.999 (%5,7) Ukraynalı 18.611 (%1,9) Diğer 41.599 (%4,2)
Siriderya	1.478.398	Özbekistan'ın Kuzeyi ve Kazakistan'ın Güneyi. Merkezi: Taşkent (155.673 Nüfus)	Kırgız-Kaisaki 952.061 (%64,4) Sart 144.275 (%9,7) Özbek 64.235 (%4,3) Karakalpaklar 93.215 (%6,3) Rus 31.900(%2,1) Ukraynalı 12.853 (%1,0) Türkler (Farklı Kabile) 158.675 (%10,7) Diğer (%1,5)
Turgay	453.416	Kazakistan'ın Orta Bölümü	Kırgız-Kaisaki 410.904 (%90,6) Rus 30.438 (%6,7) Ukraynalı 4.588 (%1,0) Diğer 7.486 (%1,7)
Ural	645.121	Batı Kazakistan İli ve Çevresi	Kırgız-Kaisaki 460.173 (%71,3) Rus 160.894 (%24,9) Tatar 17.809 (%2,8) Diğer 6.245 (%1,0)

Fergana	1.572.214	Özbekistan'ın Güneydoğusu	Sart 788.989 (%50,7) Kırgız 201.579 (%12,9) Özbek 153.780 (%9,9) Tacik 114.081 (%7,3) Türkler (Farklı Kabileler) 261.234 (%16,8) Diğer 52.551 (%2,4)
<b>Orta Asya (Genel)</b>	<b>7.746.718</b>	<b>Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan</b>	

Kaynak: 14

1897 yılında Orta Asya genelinde gerçekleşen nüfus sayımına göre toplam erkek nüfus miktarı 4.164.551, kadın nüfus miktarı 3.582.167 ve toplam nüfus miktarı ise 7.746.718 kişidir ve mil başına düşen ortalama kişi sayısı da 2,47 olarak hesaplanmıştır. 1897 yılı baz alınarak Orta Asya bölgelerinin tek tek erkek-kadın nüfus dağılımları ve bu bölgelerin mil başına düşen ortalama kişi sayısı da sırasıyla incelendiğinde, Akmola bölgesi 1.37, TransHazar bölgesi 0.72, Semerkant bölgesi 14.19, Semey bölgesi 1.54, Yedisu bölgesi 2.84, Siri Derya bölgesi 3.26, Turgay bölgesi 1.14, Ural bölgesi 2.27 ve Fergana bölgesinin ise 12.98 olarak tespit edilmiştir.<sup>15</sup> Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu bölge Semerkant iken, en az olduğu bölgenin ise TransHazar bölgesi olduğu görülmektedir. 1897 yılı nüfus sayımına göre Semerkant bölgesinin, Orta Asya genelinde nüfus olarak 4. büyük bölge olmasına rağmen nüfus yoğunluğunda ilk sırada yer almasının nedeni, yüzölçümünün diğer bölgelere göre daha küçük olmasıdır.

Rusya İmparatorluğu döneminde bölgelerin ülke sınırlarına göre değil de iç içe bir biçimde ayrılmasından kaynaklı olarak 1897 yılında gerçekleşen nüfus sayımlarıyla alakalı günümüz Orta Asya devletlerinin her birinin nüfusunun ayrı olarak hesaplanması gerekmektedir. Örneğin, 1897 yılında Kırgızistan'ın toplam nüfusu 663 bindir ve bu nüfusun 63 bini kentlerde, 600 bini ise kırsal bölgede yaşamaktadır.<sup>16</sup> 1897 yılında nüfusun çoğunluğu günümüz Kazakistan sınırlarında olduğu için doğruluğu ülkeler açısından tartışmalıdır. Tablo 1'den yola çıkılarak Kazakistan'da ortalama 3 milyon 500 bin Kazak, 500 bin de Rus vatandaşının yaşadığı görülmektedir.

Orta Asya ile ilgili o dönemki nüfus planlamasını ve sayımını daha iyi anlamak için Rusya'nın Orta Asya'yı 9 idari bölgeye (oblast<sup>17</sup>) ayırdığını ve SSCB dönemine kadar bu oblastlarla yönettiğini bilmek gerekmektedir. Ancak amaçları aslında sosyal yapının bilinçli olarak karıştırılması ve içinden çıkılması zor bir hâl almasını sağlamaktır. Örnekle bu durumu

14 Николай Александрович, Тройницкий. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. - [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899-1905.

15 Николай Александрович, Тройницкий. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. - [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899-1905.

16 Ж.С. Садыралиев. "О численности и размещении населения Кыргызской Республики". *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, 2018, s. 73.

17 SSCB Döneminde Eyalet ve Bölge anlamında kullanıldığı bilinmektedir.

açıklamak gerekirse, nüfus sayımlarında Kazaklar için Kırgız ifadesi kullanıldığı, sonrasında Kazak ve Kırgızların bir arada sayıldığı, etnik olarak Kırgız-Kaisaki olarak isimlendirildiği görülmektedir. Bu konuda başka bir örnekte ise Rusya İmparatorluğu 1897 yılında nüfus sayımını belirlerken etnik grupların konuştukları dili esas almıştır. Bu nüfus sayımında, Sart'ın ayrı bir etnik grup olarak kabul görmesinden dolayı bir Sart dili<sup>18</sup> oluşturmaya çalışmışlardır fakat başarılı olunamamıştır<sup>19</sup> Rusya döneminde yapılan kayıtlarda Sart terimine rastlanırken, modern Orta Asya demografisinde ise bu ifade yoktur. Bunun nedenlerini incelediğimizde, 1917'den 1926'ya kadar SSCB döneminde, Sart kavramına ayrı bir etnik statü verilmemesi, yapay olarak düşünülmesi, anakronizm (TDK'ye<sup>20</sup> göre anlamı Tarih yanılıgısı) ve benzeri birtakım sebeplerden ötürü, zaman içinde insanların kelime dağarcıklarından yok olmasıdır.<sup>21</sup> *Ülkelerin bu tür girişimlerde siyasi bakış açılarının ve geleceğe yönelik neyi planladıklarının bilinebilmesi o zamanki şartların iyi okunabilmesine bağlıdır.* Rusya, Orta Asya'yı 9 idari bölgeye ayırırken etnik faktör gözetmeksizin bazı bölgeler tek bir ülke sınırında kalırken (Örn. Akmola), bazıları ise birden fazla ülke tarafından paylaşılan (Örn. Transhazar) sınırlandırmalar yapılmıştır. Böyle durumlarda etnik çeşitlilik ve karışıklıklarda artışlar görülebilmektedir. *Ayrıca Sart ve Kırgız-Kaisaki gibi terimler bazı etnik grupları ifade etmek için kullanılmasından ötürü bölgedeki nüfusun tam manasıyla hangi uluslara ait olduğunu bilinmezliğe itmiştir.* Sart kelimesinin 1897 nüfus sayımında kullanılması neticesinde bazı bölgelerde etnik nüfus dağılımları tam çözülememektedir. Sartların çoğunluğu Özbek olsa da başka milletleri de kapsama durumu vardır. Fergana bölgesinde nüfusun %50'si gerçekte olmayan fakat Ruslara göre adlandırılan Sartilardan oluşmaktadır. Yedisu ve Siriderya bölgelerinde Kazaklar ve Kırgızların iç içe yaşamalarından ötürü, Ruslar iki etnik grubu birbirinden ayırmamış ve onları Kırgız-Kaisaki olarak isimlendirmiştir. Bu sebeple ne kadarı Kazak ne kadarı da Kırgız olduğu bilinmemektedir. Fakat Rus kaynaklarında, 1897 yılında 3,5 milyon Kazaktan söz edilmektedir.

Rus nüfusun, 1897 yılındaki nüfus sayımına göre, Orta Asya'daki bölgelerde oransal olarak hesaplandığında en fazla olduğu yer Akmola'dır. Akmola'dan sonra ise Rusların en yoğun olarak yaşadığı bölge Ural bölgesidir. Genel itibariyle Rus nüfusun Kazak nüfusun yaygın olduğu kesimlerde olduğu, bu dönemde özellikle de Kazakistan'a yerleştiği görülmektedir. Bunun nedenleri ise Rusların ilk yerleşim alanlarını Kazak bozkırlarında kurması ve Orta Asya'da gerçekleştireceği fetihler için askeri yerleşim birimlerini bu alanda kurması etkili olmuştur. Ancak sadece Kazakistan çevresinde Rus nüfus artışı olduğu düşünülmemesi gerekmektedir.

18 Sart kavramı, Orta Asya'nın belirli coğrafi bölgelerinde yaşayan yerleşik nüfus için kullanılmıştır. Büyük Sovyet Ansiklopedisine göre, 1917 Ekim Devrimi meydana gelmeden önce yerleşik yaşayan Özbekler ve kısmen Taciklerle bağlantı olarak sarf edilmiştir (A. M., Прохоров. "Большая советская энциклопедия". Сарты. (3-е изд). С. 30. Москва: Советская энциклопедия, 1969-1978, 1978.)

19 Ingeborg, Baldauf. "Some Thoughts on the Making of the Uzbek Nation". *Cahiers Du Monde Russe* 32-1, 1991, s. 80.

20 <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı. Erişim: 13.02.2021.

21 Сергей Николаевич, Абашин. "Этнографическое знание и национальное строительство в Средней Азии (проблема сартов в XIX-начале XXI в.)". PhD Thesis, Ин-т этнологии и антропологии им. НН Миклухо-Маклая РАН, 2008, s. 9.



Örneğin, 1897 nüfus sayımına göre 155.673 nüfusa sahip olan Taşkent şehri ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; Eski ve Yeni Taşkent'tir. Eski Taşkent Rusların bu topraklara gelmeden önce yerel halkın gündelik hayatına devam ettiği yurtlarıyken, 1865 yılında Taşkent Rus askerleri tarafından ele geçirildikten sonra oluşturulan kent ise yeni Taşkent'i simgelemektedir. Rusya İmparatorluğu yalnızca Taşkent'te değil tarihi geçmişe uzanan birçok şehrin yakınlarında kendi yerleşkelerini kurmuştur. Örneğin, Eski Fergana şehrinin, 9 km uzağında Rus Fergana şehrinin sıfırdan inşa edildiği bilinmektedir.<sup>22</sup> Aynı şekilde Semerkant ve Buhara gibi Orta Asya açısından mühim olan kentler için de yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Rus, Semerkant ve Taşkent şehirlerinin yer aldıkları bölgelerde 1897 yılında %1-2 arasında Rus nüfusu değişkenlik gösterirken, sonraki yıllarda Rus nüfusun üstünlüğü eline geçirdiği bilinmektedir. Sadece bu örnekler bile bizlere, şehirlerde rastgele ya da geçici olarak değil de bir program dâhilinde uzun vadeli bir nüfus planlamasının yapıldığını göstermektedir. Zira 9 idari bölgenin hepsinde de Rus nüfusu az veya çok şekilde sistematik olarak yerleştirilmiştir.

Rus imparatorluğu döneminde 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre bölgelerin nüfusları sırasıyla şu şekildedir: Akmola 1 milyon 523 bin, TransHazar 533 bin, Semerkant 1 milyon 198 bin, Semey 867 bin, Yedisu 1 milyon 269 bin, Siriderya 2 milyon 12 bin, Turgay 697 bin, Ural 867 bin, Fergana ise 2 milyon 134 bin nüfusu barındırmaktadır.<sup>23</sup> Nüfus bakımından Fergana bölgesi ilk sırasını korurken, Akmola bölgesinde 17 yıllık bir sürede nüfus miktarı %100'den fazla artarak bölgede nüfus yönünden 6. sıradan 3'üncülüğe çıkmıştır. 19. yüzyıl itibarıyla da bölge için yazılan literatürde, nüfusu ve bölgeyi adlandırmak için Türkistan tanımlaması yerine Orta Asya kelimesinin kullanıldığı- aynı Adalar Denizinin isminin Ege Denizine dönüştürüldüğü gibi- ayrıca bilinçli bir şekilde kimlik kelimesinin izole edilerek 20. yüzyıl itibarıyla millet kavramının kullanıldığı bilinmektedir.<sup>2425</sup> Nüfus ve toplum üzerinde yapılan bu dönemdeki tüm bu çalışmalar, nüfus ve kavramlarının jeopolitik inşa sürecinde nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır.

### SSCB Dönemi (1922-1990)

Rus İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı öncesinde Orta Asya'da uyguladığı politikalar neticesinde (Rus nüfusuna ayrıcalıkların tanınması, bereketli toprakların adaletli dağıtılmaması, yerli topluluklara yapılan ayrımcılık, Ruslaştırma politikası gibi çeşitli uygulamalar) az da olsa bölgede ayaklanma ve toplumsal olaylar görülmüştür. Rus Çarlığına karşı ilk başkaldırı, Hoçent'te başlamış olup hızlı bir şekilde diğer şehirlere ve bozkırlara kadar yayılmıştır. Ayaklanmalar silah gücüyle bastırılmıştır. Özellikle Kırgızların giriştiği ayaklanma hareketi

22 Jules Joseph, Leclercq. *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890): Transkafkasya - Buhara - Fergana - Tanrı Dağları*. (Çev.Hakan Birsel). İstanbul: IQ Kültür SanatYayıncılık, 2015, s. 160.

23 Статистический ежегодник России. *Топография Штаба Петроградского военного округа*, 1915.

24 Kaan, Kapan ve Gökçe, Coşanar. "Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açından Bakmak: İğdir Örneği". *Ulusal Araştırma Çalışmalar Dergisi* 4 (2), 2020.

25 Kaan, Kapan. "Coğrafyanın Üstünlüğü" ve "Jeopolitik Önem" Perspektifinden Doğu Akdeniz ve Adalar (Ege) Denizi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 35.

Ruslara karşı birebir mücadeleye dönüşmüştür. İki grupta da kayıplar yaşansa da Rus kuvvetleri sahip oldukları askeri güçle birçok köyü harabeye döndürmüş ve bölgede başta Kırgızlar olmak üzere etnik temizlik hareketine girişilmiştir. Rusların giriştiği bu tavır, Orta Asya’da milli benliği ortadan kaldırmak üzerinedir. Tarihçilerin aktardıklarına göre, ayaklanma esnasında yaklaşık 200 bin kişi ölmüş, binlerce Kırgız da yapılan katliama karşı Çin’e (Doğu Türkistan’a) kaçmak zorunda kalmıştır.<sup>26</sup> Meydana gelen bu zulüm ise ‘‘Ürkün’’ olarak adlandırılmaktadır. Sonuç olarak; Kuzey Kırgızistan nüfusunun miktarı %41,4 oranında azalmıştır.<sup>27</sup> Sadece güneydeki toplumlar değil kuzeydeki Kazaklar da isyan sonrasında etkilenen toplumlardan olmuştur. İsyan sırasında birçok sivil katledilmiştir. 1916 yılında 150 binden fazla Kazak, yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmıştır.<sup>28</sup> Kırgızların, ayaklanma öncesi ve sonrası nüfus miktarlarında karşılaştırma yapıldığında, büyük oranda nüfus kaybı yaşadığı görülmektedir. 1939 nüfus sayımında Kırgızistan’da yaşayan Kırgız nüfusu 754 bine anca ulaşabilmıştır. Oysaki 1914 yılında, yani 25 sene öncesinde Rusya’nın yaptığı nüfus sayımına göre, geniş Orta Asya bölgesi olarak sınıflandırılan alanda 11 milyondan fazla kişi bulunmaktadır ve Kırgızistan’da ise Kırgız nüfusu tahmini olarak 700-750 bin civarındadır.<sup>29</sup> 1917 yılında gerçekleşen ihtilalle beraber Basmacı Hareketi ‘‘Türkistan Türkistanlılarındır’’ sloganını benimsemiş ve bu amaçla Ruslara karşı savaşılmıştır.<sup>30</sup> Ruslara karşı başlatılan bu milli mücadele hareketi 1934 yılında tamamen bastırılarak son bulmuştur.

1917 yılında, Lenin önderliğinde, Bolşevikler tarafından ‘‘Ekim Devrimi’’ ile Sovyetler Birliği kurulmuştur ve Sovyet Birliği’nin varlığı, Orta Asya bölgesi için yeni bir düzenin de başlangıcı olmuştur. Sovyet Birliği, 1918 yılında Türkistan Özerk Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti (Türkistan ÖSSC), 1920 yılında Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti (Buhara SHC) ve Harezim Sovyet Halk Cumhuriyeti (Harezim SHC) arasında Orta Asya topraklarını paylaşmıştır. 1920 yılında gerçekleşen nüfus sayımına göre, Türkistan ÖSSC topraklarında 5.221.963 kişi yaşamakta ve gerçekleşen nüfus sayımının etnik dağılımına bakıldığında; Özbek (%39,9), Kazak (%20,8), Kırgız (%10), Tacik (%7,7), Türkmen (%5,1), Karakalpak (%1,4) ve bu milletlerin dışında, Rus, Ukraynalı, Tatar, Belaruslu vb. etnik çeşitliliğin yaşadığı bilinmektedir.<sup>31</sup> Harezim SHC’nin nüfusu o dönemde yaklaşık olarak 800 bin kişidir. Nüfusun etnik dağılımı; Özbek

26 Mayramgül, Dıykanbayeva. ‘‘1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün’’. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 3 (3), 2014, s. 125.

27 Murat, Köylü. ‘‘Ürkün: Bir Katliam Öyküsü’’. *Akademik İncelemeler Dergisi* 11 (2), 2016, s. 119.

28 ‘‘The population of Kazakhstan in 1917-1939.’’. <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> adresinden alındı. Erişim: 28.01.2021.

29 Fusun, Kara. ‘‘1916 Kırgız büyük isyanı: Ürkün’’. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6/2, 2011.

30 Baymirza, Hayit. ‘‘Basmacılar’’: *Türkistan millî mücadele tarihi (1917-1934)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

31 Н.М., Жумагазиева. ‘‘ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ’’. *Вестник Барнаульского юридического института МВД России*, sy 1, 2013.

(%61,1), Türkmen (%28,8), Kazak (%3,5), Karakalpak (%5,4) şeklindedir.<sup>32</sup> Buhara SHC'nin, Türkmen Özerk bölgesi ve geride kalan toprakları içerdiği görülmektedir. Buhara SHC 2 milyondan fazla nüfusu barındırırken, nüfusunun çoğunluğu Özbek, Tacik ve Türkmenlerden oluşmaktaydı. 1920 yılında Buhara SHC'de etnik nüfus dağılımına bakıldığında; nüfusun %50'sinden fazlasını Özbekler, %31'ini Tacikler, ortalama %10'unu Türkmenler ve nüfusun geri kalan kısmını Kazak, Kırgız ve diğer milletler oluşturmaktadır.<sup>33</sup>

1924 yılına gelindiğinde ise hanlıklar ilhak edilmiş ve yerlerine etnik ve dili ön plana çıkaran milli sınırlar çizilmiştir. Bu doğrultuda; Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri, Tacikistan ve Kazakistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti ve Karakalpak Muhtar Vilayeti oluşturulmuştur.<sup>34</sup> Sovyetler Birliği'nde Muhtar Cumhuriyeti kelimesinin "özerk" anlamında da kullanıldığı bilinmektedir. Karakalpak Muhtar Vilayeti de ilk başlarda Kazakistan'a bağlıydı. 1932 yılında Karakalpak Muhtar Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş, fakat 1936 yılında Özbekistan'a verilmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında ilk kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1924 yılında kurulan Özbekistan'dır. Özbekistan SSC'yi takiben 1925 yılında Türkmenistan SSC ve arkasından 1929 yılında Özbekistan'ın parçasıyken ayrı bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak kurulan Tacikistan gelmektedir. Bu yıllarda Orta Asya'da birçok kez toprak değişiklikleri meydana gelmiştir ve bazılarının günümüzde devam eden sınır sorunlarının temeli olduğu görülmektedir. 1930'lu yıllara kadar Ruslar, Orta Asya'da yaşayan Kazak ve Kırgızları ayrı düşünmemiştir. Ancak 1936 yılında Kazakistan ve Kırgızistan SSC oluşturulmuştur (Tablo 2).

<b>Tablo 2.</b> SSCB Döneminde Kurulan Orta Asya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ve Kuruluş Yılları	
<b>Kuruluş Yılı</b>	<b>Ülke/Bölge</b>
1924	Özbekistan
1925	Türkmenistan
1929	Tacikistan
1936	Kazakistan
1936	Kırgızistan

Sovyetler Birliği döneminde; 1926, 1939, 1959, 1970, 1977 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu veriler ışığında yukarıdaki yıllarda gerçekleşen nüfus sayımlarının bazılarının haritaları yapılmıştır ve bu haritalar, Orta Asya ülkelerinin günümüzdeki sınırları

32 Р. Т. Шамсутдинов. "Советы и образование национальных республик Средней Азии (1917-1925 гг.) // Вопросы истории." 1986.

33 Р. Т. Шамсутдинов. "Советы и образование национальных республик Средней Азии (1917-1925 гг.) // Вопросы истории." 1986.

34 Mehmet Halil, Leylak. *Orta Asya ve Kafkaslar'da Türkler'in Demografik Yapısı (XX. Yüzyıl)*. Ankara: Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, 2000, s. 30.

baz alınarak yapılmaya çalışılmıştır.<sup>35</sup> 1926 yılında Orta Asya genelinde ülkelerin nüfus dağılımına bakıldığında; Kazakistan'da 6 milyon 503 bin, Özbekistan'da 5 milyon 272 bin, Türkmenistan'da 1 milyon, Kırgızistan'da 993 bin ve Tacikistan'da ise 827 bin civarı kişiyi yaşadığı bilinmektedir. Kazakistan, en çok nüfusa sahip ülke olmasına rağmen nüfus yoğunluğu oldukça azdır. Ülkenin 1926 yılında km<sup>2</sup> başına düşen kişi sayısı 2.27'dir. Devletin yüzölçümünün bölgedeki diğer ülkelerin yüzölçümü toplamından fazla olması bu durumda etkili olmaktadır. Ayrıca Kazakistan'da 1920'li yıllarda gerçekleşen siyasi ve ekonomik dönüşümler neticesinde kıtlığın baş göstermesi ile 414 bin Kazak hayatını kaybetmiştir. Bu sayının Kazak nüfusunun %18,5'ine karşılık geldiği belirtilmektedir.<sup>36</sup> Bölgedeki diğer ülkelerin sırasıyla km<sup>2</sup> başına düşen kişi sayısı, Özbekistan'da 11,74, Tacikistan'da 5.78, Kırgızistan'da 4.96 ve Türkmenistan'da ise 2.05'tir. Ülkelerin 1926 yılındaki etnik durumlarını sırasıyla incelediğimizde; *Kazakistan'da etnik grupları Kazak (%57,1), Rus (%19,69), Ukraynalılar (%13,23) oluştururken, Özbek, Tatar, Alman, Uygur ve Belaruslu gibi milletler de yaşamaktadır.*<sup>37</sup> Rus nüfusunun Kazakistan'da bu kadar yüksek miktarlara ulaşmasında; jeopolitik konumu, yakınlık ilişkisi, yayılma politikası, tarıma uygunluk vb. sebepler etkili olmuştur. Rusların Kazak topraklarında kendilerine özgü köy yerleşim birimlerini kurdukları da bilinmektedir. *Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde topografyanın sınırlandırması (Türkmenistan'ın çoğunluğunu kapsayan Karakum ve Tacikistan'daki dağlık saha) nedeniyle Slav nüfusu genelde bu ülkelerdeki şehirlerde toplanabilmiştir.*

Kırgızistan'ın etnik durumuna baktığımızda; Kırgız (%66,6), Ruslar (%11,7), Özbekler (%11,1) ve Ukraynalılar (%6,5) nüfusun büyük kısmını oluşturmaktadır. Diğer etnik milletlerin (Uygur, Alman, Kazak, Tacik, Tatar vb.) nüfus üzerindeki etkileri daha sınırlıdır. Rus nüfusu, Kırgızistan'ın kuzey kesimindeki verimli arazilerde nüfus kümeleri oluşturmaktadır ve bu gibi nedenlerden dolayı Rusların ülkenin güney kesimini pek tercih etmedikleri görülmektedir. Kırgızistan'ın genelinde Rus nüfusu şehirlerde daha yoğunlukta, Kırgız nüfusu kırsal kesimlerde ağırlıktadır. Örneğin, 1926 nüfus sayımına göre Bişkek şehrinin %69,4'ünü Ruslar oluştururken, şehirde yaşayan Kırgız nüfusu ise sadece %4,6'dır.<sup>38</sup> Bölge şehirlerinin birçoğunda bu gibi durumlarla karşılaşmak mümkündür.

Özbekistan'ın nüfus sayımına göre etnik dağılımı incelendiğinde; Özbek (%71,31), Tacik (%7,35), Rus (%5,18), Kazak (%4,03), Karakalpaklar (%3,01) vb. nüfus çeşitliliğini içermektedir. Diğer etnik gruplar içinde Kırgız, Tatar, Ukraynalı, Yahudi vb. milletler gelmektedir. Dikkat

35 Yapılan haritalarda ülkelere ait grafiklerde yer alan etnik nüfusların yüzdesel dağılımlarında ve Orta Asya ülkelerinin nüfus miktarlarında, Sovyet Döneminde gerçekleşen nüfus sayımlarını tek çatı altında toplayan 'Demoscope.ru' sayfasından yararlanılmış ve bu veriler üzerinden bilgilere yer verilmiştir. ("USSR Census Data 1926-1989". <http://www.demoscope.ru/> adresinden alındı. Erişim: 16.01.2021).

36 Нелли Леонидовна, Краснобаева. "Население Казахстана в конце XIX-первой четверти XX века". Диссертации. 2004.

37 Нелли Леонидовна, Краснобаева. "Динамика численности и этнический состав населения Казахстана по данным I Всесоюзной переписи 1926 г". *Известия Алтайского государственного университета*, sy 4, 2004, s. 19.

38 Всесоюзная перепись населения 1926: Население по полу, народности. 1927-1929.

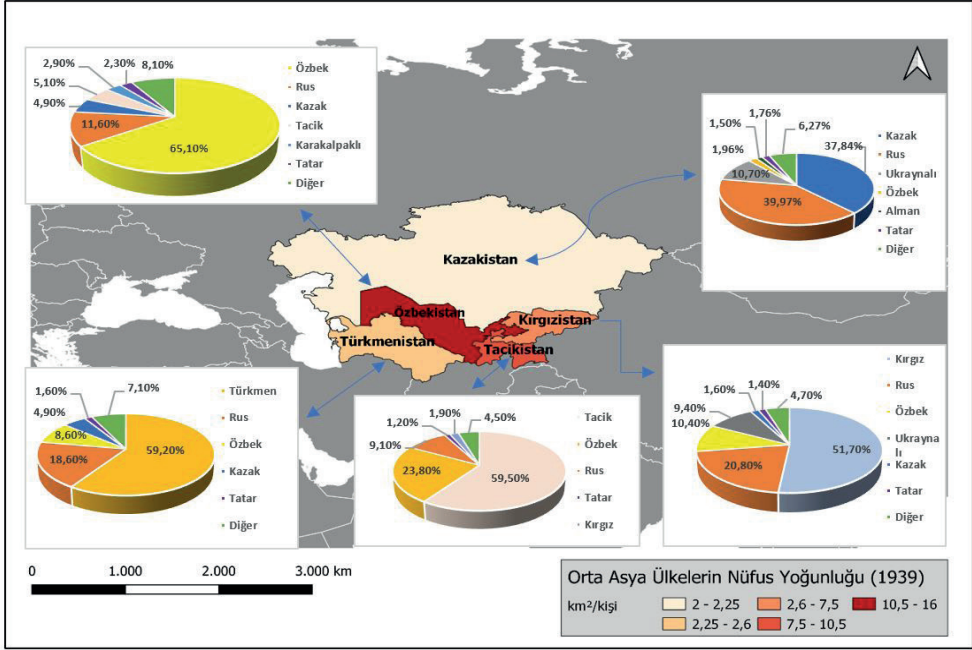
çeken bir nokta ise Tacik nüfusunun kendi ülkesi dışında büyük miktarlar hâlinde yaşadığı tek ülke Özbekistan'dır. Bu durumda SSCB'nin uyguladığı siyasi sebepler de etkili olmaktadır.

Tacikistan, Orta Asya ülkeleri arasındaki en az etnik çeşitliliğe sahip ülkelerden birisidir. Ülkenin 1926 yılı nüfus sayımına göre etnik dağılımına bakıldığında; Tacikler %74,8, Özbekler %21,2 ve Kırgızlar %1,4'ünü oluşturmaktadır. Ülke topraklarında yaşayan Rus nüfusu, Tacikistan toplam nüfusunda %1'in altında kalmıştır. Tacikistan, Özbek nüfusunun Orta Asya bölgesindeki en büyük azınlık olduğu ülkedir.

Türkmenistan'ın 1926 yılı nüfus sayımına göre etnik nüfusuna bakıldığında ise; Türkmen (%71,9), Özbek (%10,5) ve Rus (%7,5) nüfusu ağırlıklıdır. Geriye kalan etnik nüfus, oransal olarak çok gözüksün de küçük gruplar hâlinde dağılmıştır. Türkmenistan'ın sınırlı yerleşim yerlerinin olması, başta Rus topluluğu olmak üzere ülkenin başkenti olan Aşkabat'ta ve verimli topraklarında nüfusun toplanmasına neden olmuştur. Rus nüfusunun şehirlerde ve bilhassa başkentler özelinde yerleşimi, Orta Asya ülkelerinde siyasi-etnik kargaşanın zeminini hazırlamıştır.

1939 yılında gerçekleşen nüfus sayımına gelindiğinde ülkelerin nüfusları sırasıyla; Kazakistan 6 milyon 151 bin, Kırgızistan 1 milyon 458 bin, Tacikistan 1 milyon 485 bin, Türkmenistan 1 milyon 251 bin ve Özbekistan'ın 6 milyon 992 bin olarak tespiti yapılmıştır. Orta Asya bölgesinde yer alan her ülkede nüfus artışı gözlenirken, Kazakistan'da tam tersine nüfus miktarında bu dönemde azalmalar dikkat çekmektedir. Kazakistan'da, 1926 yılından 1939 yılına kadarki geçen süreçte Kazak nüfusunun 1 milyon 300 bin azalarak, 3 milyon 627 binden 2 milyon 327 bine düştüğü görülmektedir. Ancak bu yıllar arasında Kazak topraklarındaki Rus nüfus miktarında neredeyse %100'e yakın artış yaşanmıştır ve Kazakistan'daki Kazak nüfusunun genel olarak büyük ölçüde düşüşü böylece örtbas edilmiştir. Örneğin; 1926 yılında Kazakistan'da 1 milyon 275 bin Rus vatandaşı yaşarken, 1939 yılında bu miktar 2 milyon 458 bine ulaşmıştır. Kazak nüfusunun ciddi oranda azalması, 1932-1933 yılları arasında yaşanan ve "Kazak kıtlığı" olarak adlandırılan dönemden kaynaklanmaktadır. 1897'de bölge nüfusunun %82'sini oluşturan 3,5 milyon Kazak nüfus miktarı, Ruslara karşı başkaldırı ve iki defa yaşadığı önemli kıtlık vakalarından sonra 1939 yılında 2,3 milyon civarına düşmüştür ve Kazak milletinin bir kısmı kıtlık sonrasında; Özbekistan, Türkmenistan, Çin vb. ülkelere doğru birtakım göç hareketleri gerçekleştirmiştir.<sup>39</sup>

39 "The population of Kazakhstan in 1917-1939". <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> adresinden alındı. Erişim: 28.01.2021.



Şekil 1: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (1939) ve Etnik Nüfus Dağılımı

Bu olayın yaşanmasında SSCB'nin uyguladığı siyasi politikalar içerisinde; "Kolektifleştirme" ve "Sovyetleştirme" gibi girişimlerinin gerçekleştirilmesinde Kazakistan'ın yaşam biçimini değiştirmek yatmaktadır. Ayrıca Kazakların ellerindeki hayvanlara el konularak, yerleşik hayata geçmeleri için de baskıların yapıldığı bilinmektedir.<sup>40</sup> Sonuç olarak da 1928 ve 1934 yılları arasında Kazakistan'ın çiftlik hayvanlarının, Sovyet Birliği'nde toplam oranı %18'den, %4,5'e kadar düştüğü yazılı eserlerde dile getirilmektedir.<sup>41</sup> Kazakistan'da üst üste meydana gelen bu olaylar sonrasında, Kazak nüfusunun kendi ülkesinde bilinçli bir şekilde azınlık haline getirildiği anlaşılmaktadır. Sovyet Birliği'nin çözülmeye başladığı yıllara ve hatta Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği döneme kadar, ülke topraklarında Rus nüfusun çoğunluğu oluşturmayı planlandığı görülmektedir. Rusların, Kazak topraklarına kademeli olarak yerleşmesinin altında milli direnişi zayıflatmak ve ortadan kaldırmak gibi emellerin yattığı alenen görülmektedir. Kazakistan dışındaki ülkelerde, örneğin 1926 yılında Tacikistan'da Rus nüfusu %0,7'ye 1939 yılında bu oran %9,1'e yükselmiştir. Ülkede Tacik nüfusunun bu dönemde %59,5'e gerilediği, Türkmenistan'da 1939 yılında Türkmen nüfusun %59,2'ye düşerken Rus nüfusun %18,6'ya çıktığı, Kırgızistan'da 1939 yılında Kırgız nüfusu %51,2 olurken, Rus nüfusun

40 Sarah, Cameron. "The Kazakh Famine of 1930-33: Current Research and New Directions". *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 3 (2), 2016, s. 120.

41 Robert William, Davies., R. W. Davies, Mark Harrison, ve Stephen G. Wheatcroft. *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945*. Cambridge University Press, 1994.



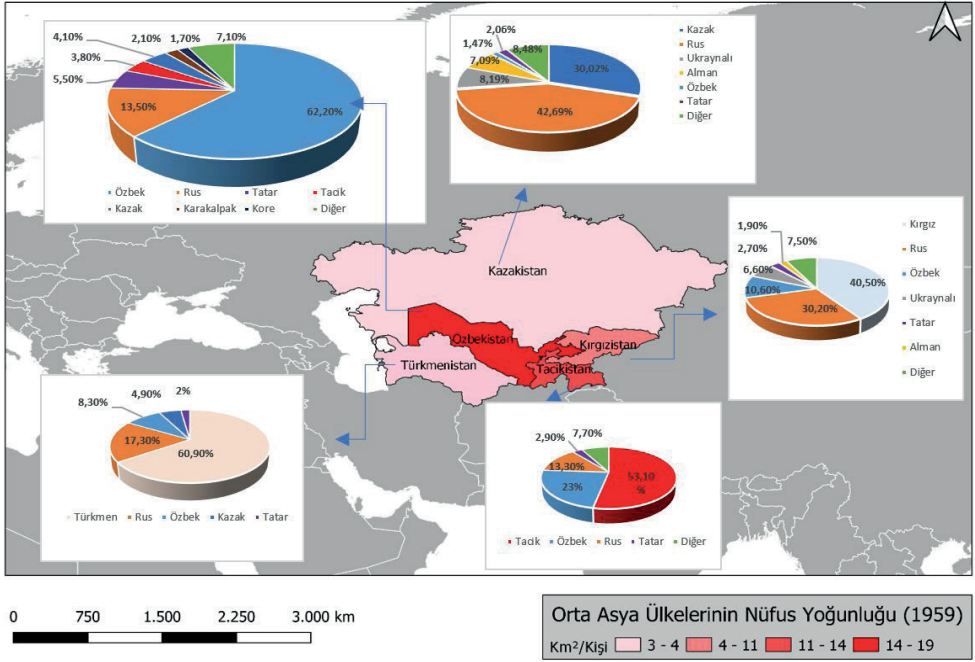
%20,8'e yükseldiği Şekil 1'den görülmektedir. Bu dönem içerisinde özellikle ülkelerin nüfus yapısındaki değişimlerin temelinde yerli topluluklardan ziyade Rus nüfusunun varlığı ve artış hızı dikkat çekicidir.

Rus nüfusunun *Orta Asya'nın her ülkesinde en hızlı yayıldığı evre 1939-1959 yılları arasındır*. Bu evrede yalnızca Ruslar değil; Almanlar, Koreliler, Polonyalılar, Belaruslular vb. olmak üzere 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle bölgeye -özellikle Kazakistan'a- yerleşmişlerdir. Örneğin Alman nüfusu, 1939 yılında Kazakistan nüfusunun %1,5'ine karşılık geliyorken, 1959 yılında yaklaşık %7'sini oluşturduğu görülmektedir. Alman ve benzeri etnik nüfusların Kazakistan'da olmasının asıl nedeninin Sovyet kamplarından kaynaklandığı da bilinmektedir. 1931-1959 yılları arasında kampların kapanışına kadar devam eden bu faaliyetlerde binlerce mahkûm çalıştırılmıştır.<sup>42</sup> 1959 yılında ülkelerin nüfusları sırasıyla; Kazakistan 9 milyon 309 bin, Özbekistan 8 milyon 105 bin, Türkmenistan 1 milyon 516 bin, Kırgızistan 2 milyon 65 bin ve Tacikistan da ise 1 milyon 979 bini geçmiştir. Kazakistan'ın geçirdiği kıtlık dönemi ve dışarıya verdiği mecburi göçlere rağmen genel nüfusunda %50 gibi bir artış yaşandığı görülmektedir. 1939-1959 yıllarında ülkede Kazak nüfusu, 2 milyon 794 bin (%30), Rus nüfusu 1 milyon 515 kişi artarak 3 milyon 974 bine (%42,69) ve Ukraynalı nüfus 762 bine (%8,19) ulaşmıştır (Şekil 2). Diğer etnik gruplar arasında oransal olarak küçülmeler gözlenmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde Kırgızistan'da 1959 yılında nüfus; Kırgız nüfusu 836 bin, (%40,5) Rus nüfusu 623 bin (%30,2), Özbek nüfusu 218 bin (%10,6), Ukraynalı nüfus 137 bin (%6,6) geri kalanları da diğer halklardan oluşmaktadır. Kazakistan'dan sonra ülke nüfusunda oransal olarak en çok Slav nüfusunun kümelendiği ülke Kırgızistan'dır. Ülkedeki Slav nüfusu toplandığında nerdeyse Kırgızlar, Kazaklar gibi kendi ülkelerinde azınlık durumuna gelmiş olacaktır. Söz konusu dönemde şehirlerdeki üstünlüğünü kaybeden Kırgız topluluğu daha çok kırsal kesimlerde yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. Tacikistan nüfusunun %53,1'ini Tacik, %23'ünü Özbekler ve %13,3'ünü de Ruslar oluşturmaktadır. Rusların coğrafi şartlardan dolayı Tacikistan topraklarında sınırlı yerleşme imkânı bulması ülke topraklarındaki nüfusunun oransal olarak düşük kalmasına neden olmuştur. 1920'li yıllardan sonra Rus nüfusunun ilk kez gerilemeye başladığı ülke ise Türkmenistan'dır. Türkmenistan'ın 1959 yılında nüfusunun %60,9'u Türkmenler, %17,3'ü Ruslar, %8,3'ü Özbekler ve %4,9'u Kazaklardan oluşmaktaydı. Kazak nüfusunun 1926-1959 yılları arasında önceden yaşadığı kıtlık ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte nüfusun bir miktarı Türkmenistan'a göç etmiştir ve ülkenin toplam nüfusu içerisindeki oranı da yükselmiştir.

42 “ПРИКАЗАНО ЗАЧИСТИТЬ”. <https://vlast.kz/memorialday/23099-karlag-istoria.html> adresinden alındı. Erişim: 18.02.2021.

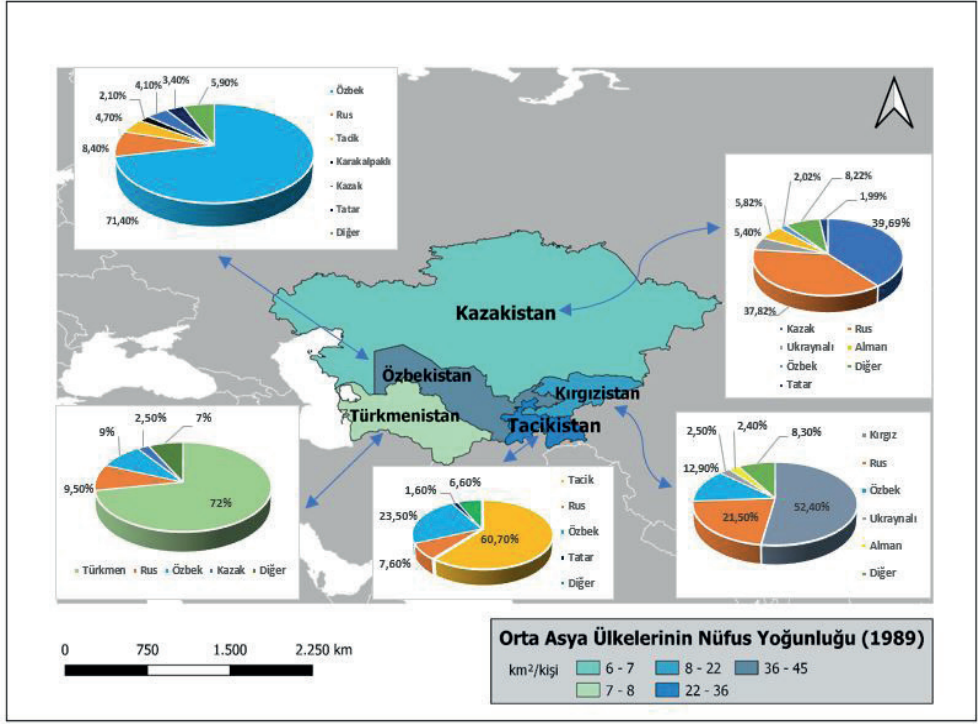




Şekil 2: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (1959) ve Etnik Nüfus Dağılımı

1959 yılı nüfus sayımından hareketle Özbekistan nüfus dağılımına bakıldığında; Özbek 5 milyon 38 bin (%62,2), Rus 1 milyon 90 bin (%13,5), Tacik 311 bin (%3,8), Kazak 335 bin (%4,1) ve Karakalpak 168 binlik kısmını oluştururken (%2,1) geri kalan yüzdelik kesimde de birçok farklı etnik grup yer almaktadır. 1959 nüfus sayımındaki kayıtlara göre, bu topraklara yerleştirilen Kırım Türklerini de unutmamak gerekir. Aynı zamanda Özbekistan'da 138 bin Koreli ve 94 bin civarı da Yahudi'nin yaşadığı kaynaklardan okunmaktadır. 1959 yılına kadar Orta Asya genelinde tüm ülkelerde Rus nüfusu ciddi oranda artarken, yerli nüfuslar ise kendi ülkelerinde oransal olarak azalmıştır. Fakat 1960'lı yıllardan itibaren yükselen nüfus artışıyla birlikte bu durum değişmeye başlamıştır ve siyasi ortam eşliğinde yerli nüfus oranları, Rus nüfusun karşısında yükselişe geçmiştir.

1959 nüfus sayımı sonrasında 1970, 1979 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımlarında Orta Asya bölgesinde yaşayan yerel etnik grupların da nüfus miktarlarının hızla yükselmeye başladığı bir döneme girilmiştir.



Şekil 3: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (1989) ve Etnik Nüfus Dağılımı

1979 yılında gerçekleşen nüfus sayımından itibaren Kazakistan, Orta Asya bölgesindeki nüfus konusundaki liderliğini Özbekistan'a kaptırmıştır. 1989 yılına gelindiğinde nüfus sayımına göre, Kazakistan nüfusu 16 milyonun üzerindedir. Kazakistan'ın nüfusu 1959-1989 yılları arasında artan nüfus ivmesiyle bağlantılı olarak, SSCB döneminin son nüfus sayımı olan 1989 yılında Şekil 3'te de görüleceği üzere 6.534.616 milyon (%39,69) ile Kazak nüfusu, 6.227.549 milyonluk (%37,82) Rus nüfusunun önüne geçmiştir. Kazak ve Rus nüfusunu takiben 957.518 (%5,82) ile Alman ve 896.240 (%5,44) ile Ukraynalılar gelmektedir. Diğer etnik grupların yoğunluk açısından dağılımına bakıldığında; sırasıyla Özbek, Tatar, Uygur, Belarussular ve Koreliler şeklindedir. Kazak nüfusu ülke genelinde her ne kadar Rus nüfusunun önüne miktar olarak geçse de Kazakistan'ın önemli şehirlerinde Rusların nüfus bakımından üstünlüğü devam etmiştir. Örneğin Kazakistan'ın eski başkenti olan Almatı şehrinin 1989 yılındaki nüfusunun %57,41'ini Ruslar, %23,80'ini Kazaklar oluştururken, günümüzde başkentlik yapan Nur-Sultan şehrinin de 1989 yılındaki nüfusunun %54,10'unu Ruslar, %17,71'ini Kazaklar oluşturmaktadır.<sup>43</sup> Şehirlerdeki Rus nüfusunun etkisinin azalması ancak Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandıktan uzun bir süre sonra olabilmıştır. Hatta bu unsurun desteklenebilmesi için ülkenin başkentinin kuzey bölgesine (Nur Sultan) taşınması kararı alınmıştır.

43 <http://pop-stat.mashke.org/kazakhstan-ethnic1989reg-census.htm> adresinden alındı. Erişim: 20.01.2021.

1959-1989 yılları arasında Kırgızistan'ın nüfusu iki katından fazla artarak 4.257.755 milyon kişiye ulaşmıştır. Nüfus artışının asıl kaynağı Kırgız nüfusunun yükselişine bağlıdır. Kırgızistan'ın 1989 yılı nüfus dağılımını ana eksenleri ile incelediğimizde; Kırgızlar 2.229.663 (%52,4), Ruslar 916.558 (%21,5), Özbekler 550.096 (%12,9) olmak üzere ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturmuştur. Rus nüfusu 1959 yılından 1989 yılına kadar geçen 30 yıllık bir süreçte Kırgızistan'da yaklaşık olarak 300 bin kişi artmasına rağmen ülkenin toplam nüfusu içerisinde oransal olarak düşüş yaşamıştır. Bunun nedeni ise Kırgız nüfusunun kısa bir sürede kendi nüfusunun katlamasıdır. Kazakistan'da olduğu gibi, Kırgızistan'ın başkenti olan Bişkek'in de 1989 yılına göre nüfusunun %55,72'si Ruslar ve %22,88'i ise Kırgızlardan oluşmaktaydı. Şehir yaşamı ve kırsal yaşam üzerindeki farklılıklar bölge ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da bağımsızlığa kadar süregelmiştir.

Söz konusu dönemde Özbekistan nüfus patlaması yaşayan ülkelerin başında gelmektedir. 1959'dan 1989'a kadar geçen 30 yılda nüfus artışı neredeyse 3 katına yaklaşmıştır. Özbekistan'ın nüfusu 1989 yılında 19.810.077 kişiye ulaşmıştır. Özbekistan'da Özbek nüfusu 1970 yılında hemen hemen 8 milyonken, 1989 yılında 14.142.475'e yükselmiştir. Ülkedeki Rus nüfusu ciddi bir şekilde artış gösterse de Özbek nüfus artışıyla baş edecek boyutlara ulaşamamıştır. Ülkede Tacik ve Kazak nüfus artışları da bu dönemde dikkat çekicidir. Tacik nüfusunun 900 bin ve Kazak nüfusunun ise 800 binin üzerinde olduğu düşünülmektedir. Aynı dönemde Karakalpakların nüfusu da 414.878'e yükselmiştir. Özbekistan 1989 yılı nüfus sayımına göre, Türkmenistan'dan sonra Orta Asya bölgesinde oransal olarak en çok kendi vatandaşının yaşadığı ülke olmuştur. Özbekistan'ın 1989 yılındaki etnik nüfus dağılışı irdelendiğinde; Özbek (%71,4), Rus (%8,4), Tacik (%4,7), Kazak (%4,1), Tatar (%3,4), Karakalpak (%2,1) vb. şekilde nüfus değişikliği göstermiştir. Rus nüfusunun sınırlı kalışı ve etki gücünün daha az kalması neticesinde Taşkent ve önemli şehirlerde yaşayanların üstünlüğü Özbeklere geçmiştir. Bu gibi faktörlere rağmen, 1989 yılındaki nüfus sayımına göre, Taşkent şehri nüfusunun %44,2'sini Özbekler, %34'ünü de Rusların oluşturduğu unutulmamalıdır.<sup>44</sup> Rus nüfusunun bu bölgede bu kadar yoğun oluşunun ana nedeni modern Taşkent'in Çarlık Rusya döneminde kurulmasıdır.

Tacikistan'ın ise 1989 yılında nüfusu 5.092.609 kişi olmuştur. Bölgedeki diğer ülkelere benzer olarak nüfus miktarı hızla artış göstermiştir. Ülkedeki Tacik nüfusu 1959 yılına kıyasla 3 katını geçerek 3.172.420 kişiye ulaşmıştır. Orta Asya'daki diğer ülkelere göre Rus nüfusu, Tacikistan topraklarında zamanla nüfus miktarında artışlar kaydetse de ülkedeki Özbek nüfusunun yerine geçememiştir. 1989 yılı nüfus sayımına göre etnik nüfusun dağılımına bakıldığında; Tacik (%62,3), Özbek (%23,5) ve Rus (%7,6) etnik grupları ülkenin ana hatlarını oluşturmuşlardır. Duşanbe şehrinin 1989 yılındaki nüfus sayımına göre, Tacik (%39,19), Rus

44 “Демографическая и языковая ситуация в столицах СССР в конце 80-х - начале 90-х гг”, т.у. <http://www.fedy-diary.ru/library-pages/auditorium-n-f-bugaj-20-50-e-gody-pereseleniya-i-deportacii-evrejskogo-naseleniya-v-sssr/m-n-guboglo-etnodemograficheskaya-i-yazykovaya-situaciya-v-stolicax-soyuznyx-respublik-sssr-v-konce-80-x-nachale-90-x-godov/> adresinden alındı. Erişim: 24.01.2021.

(%32,37), Özbek (%10,49) vb. etnik grupları bölgede yaşamıştır.<sup>45</sup> Rus nüfusunun, Tacikistan’da Özbek nüfusundan az olmasına rağmen Rusların, Özbek nüfusuna kıyasla ülkenin şehir bölgelerinde daha çok yaşadığına dair kanıtı ülkenin başkentinde ulaşabiliriz.

1989 yılındaki nüfus sayımına göre Türkmenistan, Orta Asya bölgesinde yer alan en az nüfusa sahip ülke olarak unvanını devam ettirmiştir. Türkmenistan, 1926 yılında nüfus bakımından Kırgızistan ve Tacikistan’ın önünde olmasına rağmen 1939 yılında gerçekleşen nüfus sayımındaki verilere göre nüfus açısından bu ülkelerin gerisine düşmüştür. 1959-1989 yılları arasında nüfus miktarı olarak 2 milyondan fazla artarak 3.522.717’e ulaşmıştır. Ülke topraklarında yaşayan Rus nüfusu, 1979 yılından 1989 yılına kadar yaklaşık 15 bin kişi azalmıştır. Eski yıllara kıyasla nüfus artış hızının yukarıya doğru ivme kazandığını söyleyebiliriz. Türkmenistan’da bu nüfus sayımına göre etnik nüfusun dağılışını incelediğimizde; Türkmen 2.536.606 (%72), Rus 333.892 (%9,5) ve Özbek 317.333 (%9) kökenli etnik topluluklar, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmuştur.

### Orta Asya’da Bağımsızlık Sonrası Nüfus (1991 ve sonrası)

1991 yılında Orta Asya’da yer alan 5 ülkenin (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, devletlerin ilk yıllarının yeni düzeni oturtmaya çalışmakla geçtiği bilinmektedir. Orta Asya bölgesinde bağımsızlık sonrası yaşanan geçiş süresince bazı sorunlar (etnik, kimlik, sınır, güvenlik, ekonomik, su paylaşımı vb.) ortaya çıkmıştır. Ülkelerinin 1991 yılındaki nüfusları incelendiğinde; Kazakistan 16 milyon 450 bin, Kırgızistan 4 milyon 463 bin, Özbekistan 20 milyon 952 bin, Tacikistan 5 milyon 400 bin ve Türkmenistan ise 3 milyon 789 bin nüfusa sahiptir.<sup>46</sup> Orta Asya ülkelerinde bağımsızlık sonrasında, başta Ruslar, Almanlar, Ukraynalılar, Yahudiler vb. etnik gruplar ve sonrasında ise yerli nüfuslar, yasal veya yasadışı bir şekilde işçi göçü hareketlerinde bulunmuşlardır.<sup>47</sup> Bölgedeki tüm ülkeler bu göç hareketinden etkilense de bariz şekilde Kazakistan, diğer devletlere göre nüfus konusunda daha büyük kayıplar yaşamıştır.

Kazakistan nüfusu 1995’te 15 milyon 815 bin iken, 2000 yılında 14 milyon 883 bine gerilemiş, 2010’da 16 milyon 321 bine ulaşabilmiş ve 2019 yılında 18 milyon 500 bini geçmiştir. Kazakistan’ın yıllara göre nüfusunu kıyasladığımızda; 1991 yılından 2000 yılına kadar nüfusun yüksek oranlarda azaldığı gözlenmiştir. Ülke 28 yıllık bir zaman diliminde (1991-2019) 2 milyonun biraz üzerinde bir nüfus artışı kaydedebilmiştir. Kazakistan’ın diğer ülkelere nazaran nüfus kayıplarının büyük boyutlara ulaşmasında, stratejik olarak SSCB döneminde ülke topraklarında yaşayan etnik nüfusun çeşitlendirilmesi ve bilhassa da Rus milletinin kendi

45 *USSR Census Data 1989*. [http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp\\_nac\\_89.php?reg=76](http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=76) adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.

46 <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KZ-TM-UZ-TJ-KG> adresinden alındı. Erişim: 08.01.2021.

47 A. M., Myrzakhmetova., ve E. E. Aitbaev. “Tendencies of the International Labor Migration in the Conditions of Globalization of the Central Asian Region”. *Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 2 (1), 2019.

vatanları dışında en çok yaşadığı bu toprakları kendi ülkesinin arka bahçesi olarak görmesi sebep olarak sayılabilir. Geçmiş yüzyıllara kıyasla teknolojik gelişmelerle birlikte coğrafyanın fiziki unsurlarının etkisi azalırken, beşerî unsurların önemi daha da artmıştır ve jeopolitiğin beşerî unsurları arasında nüfus daha ön plana çıkmıştır.

Bir devletin ilk temel amacı varlığını korumak ve sürekliliğini sağlamaktır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ni oluşturan nüfus kitlesinin ortak noktasının “Türklük” olması, nüfus potansiyelleri, eğitim seviyesi, zengin yer altı kaynaklarının varlığı ile nüfus ilişkisi önemli bir avantaj ve değerlendirilmesi gereken bir potansiyel olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>48</sup> Bunun için de nüfus faktörü önemli bir etkidir. Küreselleşmeyle birlikte geçmiş dönemlerdeki yönetim biçimleri değişime uğramış ve yerine ulus devlet anlayışı hâkim olmuştur. Günümüzde, ülkelerin jeopolitiğin beşerî unsuru olan nüfus yönünden daha ön plana çıktığı bir süreç yaşanmaktadır. Ülkeler, siyasi coğrafyada çıkarlarını esas alacak durumlarda nüfus faktörüne başvurabilmektedir. Çünkü bir devlet ne kadar gelişmiş olsa bile varlığını sürdürebilmesi demografik eksenlere bağlıdır. Örneğin SSCB döneminde, jeostratejik unsur olarak Rus nüfusu Orta Asya da yer alan devletlere yerleştirilmiştir ve bu Rus nüfus dağılımı yakınlık ve jeopolitik esaslara göre bölge ülkeleri arasında miktar bakımından değişiklik göstermiştir.

Bağımsızlık sonrasında ise meydana gelen kargaşa ortamında göç hareketlerinin hızlanarak bölgede dikkati çeken toplumsal olaylara dönüştüğü söylenebilir. Orta Asya devletlerinin tamamında yaşanan bu göçlerin sonuçlarını daha iyi anlayabilmek için net göçmen oranlarına aşağıdaki Tablo 3’te yer verilmiştir.

<b>Tablo 3.</b> Orta Asya Ülkelerinin 1990-2020 Yılları Arasında Net Göçmen Oranı (1000 kişi başına düşen ortalama yıllık net göçmen sayısı)						
Yıl/Ülkeler	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	Ortalama
1990-1995	-17.868	-12.362	-8.410	2.212	-2.989	-8.624
1995-2000	-16.403	-1.150	-7.921	-2.965	-2.041	-6.758
2000-2005	0.587	-6.919	-4.458	-5.431	-1.893	-2.255
2005-2010	-0.445	-2.919	-4.073	-2.549	-1.020	-1.519
2010-2015	1.890	-3.281	-3.428	-1.878	-0.447	-0.570
2015-2020	-0.990	-0.641	-2.223	-0.862	-0.275	-0.782

Kaynak: 49

Tablo 3’ten yararlanarak 1990-1995 yıllarında en çok göç hareketini gerçekleştiren ülkenin Rusların en çok bulunduğu Kazakistan ve sonrasında ise Kırgızistan olduğu görülmektedir. Kırgızistan’ı sırayla Tacikistan ve Özbekistan takip etmiştir. Kırgızistan’ın nüfusu; 1995’te 4 milyon 560 bin, 2000 yılında 4 milyon 898 bin, 2010’da 5 milyon 447 bini ve 2019’da 6

48 Hamza, Akengin. “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyet Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4 (1), (2017), 1-11.

49 “2019 Revision of World Population Prospects”. <https://population.un.org/wpp/> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.

milyon 456 bini geçmiştir. Kırgızistan'ın, Kazakistan'a nazaran 1990-1995 yıllarında göç vermesine rağmen nüfusunda düşme yaşanmamıştır. Bunun nedeni Kırgızistan'ın nüfus artış hızının bu yıllarda daha yüksek olması ve nüfus kaybını bu yolla kapatmasıdır.

Tacikistan'ın nüfusu ise; 1995'te 5 milyon 764 bin, 2000'de 6 milyon 216 bin, 2010'da 7 milyon 527 bin ve 2019 yılında 9 milyon 321 bin civarındadır. Ülke nüfusunun gelişimine bakıldığında, göç vermesine rağmen nüfusu neredeyse 2 katına yaklaşmıştır. Tacikistan, Orta Asya devletleri arasında yıllık nüfus artışının en yüksek olduğu ülke konumundadır. Tacikistan'da Kırgızistan gibi bağımsızlıktan itibaren göç veren ülkelerin başındadır. Bunun asıl nedeni de Kırgızistan ve Tacikistan'ın ekonomik olarak geri kalmış olmalarından dolayı başta Rusya olmak üzere çevre ülkelere iş göçü hareketlerinde bulunmalarıdır.

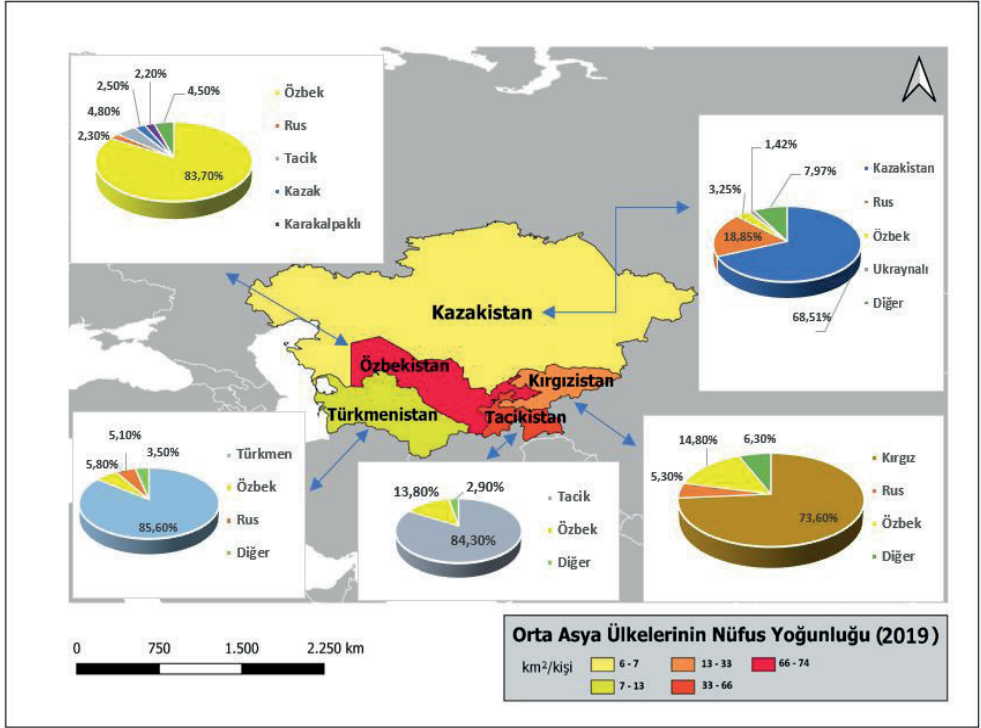
Türkmenistan'ın nüfusu; 1995'te 4 milyon 207 bin, 2000'de 4 milyon 516 bin, 2010 yılında 5 milyon 87 bin ve 2019 yılında ise 5 milyon 942 bini geçmiştir. Türkmenistan nüfus olarak dışarıya az göç veren ülkelerden birisi olmasının yanında nüfus miktarı bakımından bölgenin sonuncu ülkesidir.

Özbekistan'ın nüfusu; 1995'te 22 milyon 785 bin, 2000'de 24 milyon 650 bin, 2010'da 28 milyon 562 bin ve 2019 yılında ise 32 milyon 980 bine ulaşmıştır. Özbekistan Orta Asya'nın en büyük nüfusuna sahiptir ve bölgenin genel nüfusunun yaklaşık yarısını meydana getirmektedir. Özbekistan dışındaki ülkelerin nüfus toplamının ortalama 40 milyon 219 bin olduğunu düşünüldüğünde, ülkenin nüfus gücü bölgede jeopolitik unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

2010-2019 yıllarında Orta Asya ülkelerinin etnik nüfus dağılışı incelendiğinde yıllar arasında farklılıklar görülmektedir<sup>50</sup>. 2019 yılı esas alınarak Orta Asya ülkelerinin nüfus konusunda küresel sıralamaları irdelendiğinde; Özbekistan 42, Kazakistan 64, Tacikistan 96, Kırgızistan 112 ve Türkmenistan ise 113'üncü sıradadır. Orta Asya ülkelerinin nüfus yoğunlukları arasındaki makas bağımsızlık sonrasında daha da açılmıştır. Ülkeler, 2019 yılında km<sup>2</sup> başına düşen nüfus yoğunluğu açısından incelendiğinde en yoğun Özbekistan iken, en az olanı ise Kazakistan'dır.

50 Veri temininde yaşanan güçlükler nedeniyle Kazakistan'ın 2019, Kırgızistan'ın 2019, Özbekistan'ın 2017, Türkmenistan'ın 2012 ve Tacikistan'ın ise 2010 yılına ait verileri alınmış ve ona göre grafikler oluşturulmuştur. Fakat yıl farkı çok olan ülkelerin de günümüzde tahmini olarak %2-3 oranında yerel nüfusta artı yönde değişiklik olabileceği öngörülebilmektedir.





Şekil 4: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (2019) ve Etnik Nüfus Dağılımı

2019 yılında Kazakistan topraklarında, 3 milyon 500 bin civarı Rus vatandaşı yaşamakta ve ülke nüfusunun nerdeyse %19'unu oluşturmaktadır. Özellikle Rus nüfusu, ülkenin büyük şehirlerinde yaşamaktadır. Örneğin 2019 yılında Almatı şehrinin %25,24'ü Rus ve Nur-Sultan'ın ise %12,85'i Rus kökenli nüfusa sahiptir.<sup>51</sup> 1999 nüfus sayımında her iki şehir için de Rus nüfusun %40'ın üzerinde olduğu da bilinmektedir.

Günümüzde Kırgızistan, Kazakistan'ın aksine Rus nüfusunun yanı sıra önemli miktarlarda Özbek nüfusu da içermektedir. 2019 yılı verilerine göre ülkenin %73,6'sını Kırgız, %14,8'ini Özbekler ve %5,3'ünü ise Ruslar oluşturmaktadır (Şekil 4).<sup>52</sup> 2009 yılından 2019 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede Kırgızistan'da Kırgız nüfusu 1 milyon artarak 4 milyon 804 bin kişiye ulaşmıştır. Ülkenin başkenti olan Bişkek şehrinin etnik nüfus dağılımında Kırgız ve Rus nüfus miktarları öne çıkmaktadır. 2009 yılında Bişkek şehrinin %66,16'sı Kırgız, %22,98'i Rus iken 2019 yılında Kırgız nüfusu %74,36'ya yükselmiş, Rus nüfusu ise %16,07'ye gerilemiştir.<sup>53</sup> 2019 yılına göre Kırgızistan'da yaşayan Rus nüfusunun 165 bin civarı sadece ülke başkentinde yaşamaktadır.

51 <http://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT306055>.adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.

52 <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>. adresinden alındı. Erişim: 24.02.2021.

53 <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> adresinden alındı. Erişim: 03.06.2021.



Tacikistan, günümüzde Orta Asya bölgesinde Rus nüfusun en az yer aldığı ülkedir. Ülke nüfusunda Tacikler dışında Özbek nüfusu da etkili olmaktadır. Tacikistan'ın 2010 yılına göre etnik nüfus dağılımına bakıldığında; %84,3 Tacik, %13,8 Özbek ve %0,5'i Rus nüfustur. Duşanbe şehri nüfusunun 1989 yılında %32,37'sini Rus nüfusu oluşturuyorken, 2010 yılında bu oran %2,63'e düşmüştür.<sup>54</sup> Orta Asya genelinde Rus nüfusunun, bağımsızlık öncesi ve sonrasındaki değişimini en iyi anlatan örneklerden birisini Tacikistan'ın başkentinde görebiliriz.

Türkmenistan, Orta Asya'daki ülkeleri arasında kendi öz nüfusunu kendi içinde en çok barındıran ülkedir. Ülke nüfusunun; %85,6'sını Türkmen, %5,8'ini Özbek ve %5,1'ini Rus nüfusu meydana getirmektedir. Ülke nüfusunun az olması nedeniyle, azınlık etnik grupları oransal olarak daha yüksek bir yer kaplamaktadır. Örneğin Türkmen nüfusu 4 milyon 66 bin, Özbek nüfusu 275 bin, Rus nüfusu da 242 binlerdedir. Aşabat şehrinin nüfusu hakkında BM ve resmi kaynaklarca miktar farkının çok olması nedeniyle etnik nüfus dağılımı tahmini olarak yapılabilmektedir.

Özbekistan'da etnik çeşitlilik Rus nüfusunun yanı sıra komşu ülke milletlerinden oluşmaktadır. Ülkede nüfusun %83,7'si Özbek, %4,8'i Tacik, %2,5'i Kazak, %2,3'ü Rus, %2,2'si Karakalpak ve diğer etnik nüfuslardan meydana gelmektedir.<sup>55</sup> Özbek nüfusunun günümüzde tahmini olarak %85'lere kadar çıkma durumundan bahsedebiliriz. Orta Asya bölgesindeki devletlerde genelde ikinci etnik nüfus Ruslar ya da Özbekler olurken Özbekistan'da ise Tacik nüfusu ikinci sıradadır. Bu durum Özbekistan ve Tacikistan arasındaki sınır paylaşımı sorununda bile etkili olmaktadır.

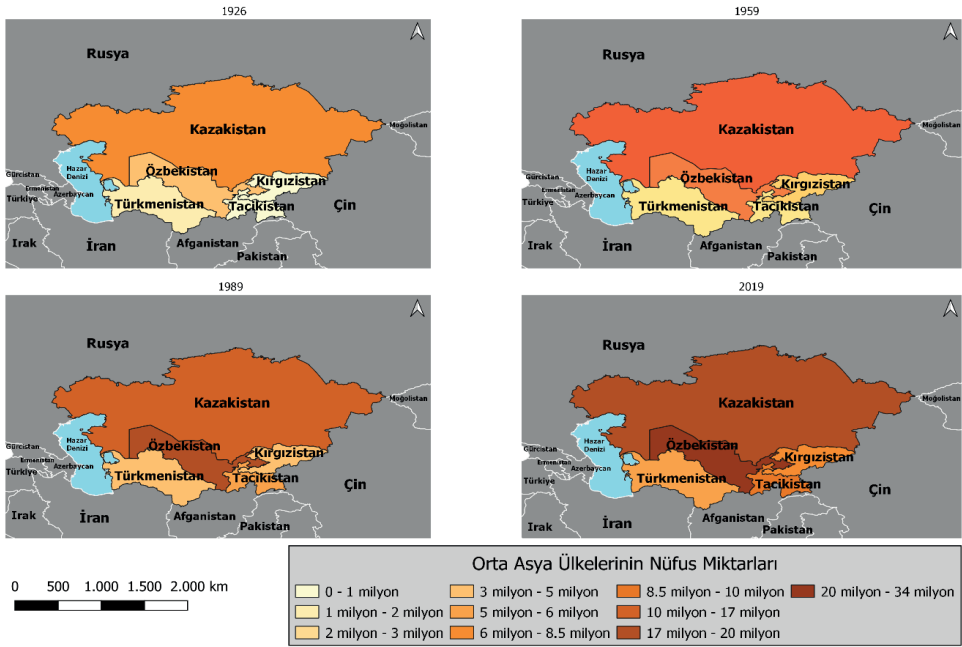
Orta Asya ülkelerinin milli sınırlarının belirlendiği dönemden 2019 yılına kadarki nüfus sayımlarını kıyaslayabilmek amacıyla tek bir haritada incelediğinde (Şekil 5'ten de görüleceği üzere) ülkelerin komşuluk ilişkilerinin önemli bir yer tutmak zorunda olduğu açıkça görülmektedir. Devletlerin komşu sayısının az ya da çok olması durumunda kültürel, politik ve sınır gibi bazı sorunlarla karşı karşıya kalabildiği ve buna bağlı olarak sınır sorunlarına dayalı çatışmaların yaşanabildiği bilinmektedir. Örneğin Sovyet döneminde bilinçli olarak oluşturulan Fergana Vadisi sorununu Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın çözüme kavuşturması gereken konuların başında gelmektedir. Ve bu sorun kaynaklı bölge de her an savaş riski bulunmaktadır. Stalin dönemine dayanan sınır sorunlarında bölme ve yönetme stratejisine bağlı olarak oluşturulmuş sıkıntuların devam ettiği de görülmektedir. Örneğin, 1920'li yılların başında Voruh, Tacik Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırlarındayken, 1950'li yıllarda Kırgız Sovyet Cumhuriyeti'nde ekslav toprağı haline dönüşmüştür.<sup>56</sup> Fergana vadisindeki Anklav topraklarının

54 [http://web.archive.org/web/20131014054442/http://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b\\_1355501132.pdf](http://web.archive.org/web/20131014054442/http://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355501132.pdf). adresinden alındı. Erişim: 13.02.2021.

55 <https://web.archive.org/web/20180822145750/https://www.stat.uz/en/press-center/news-committee/435-analiticheskie-materialy-en1/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan>. adresinden alındı. Erişim: 02.03.2021.

56 Torokul, Doorov., Salimjon Aioubov, ve Charles Recknagel. "Small Exclave Spells Big Problems For Kyrgyzstan, Tajikistan". <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-tajikistan-exclaves-vorukh-tensions/25232311.html> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.

genel olarak dağılışına bakıldığında; Tacikistan'ın Voruh ve Kayrağaç bölgeleri Kırgızistan sınırlarına dahil, Sarvak ise Özbekistan'a; Kırgızistan'ın Barak yerleşmesi Özbekistan'a, Özbekistan'ın Soh, Şahimardan, Jangail ve Çonkara da Kırgızistan sınırlarında bulunmaktadır. Yerleşmelerin etnik yapısında ise hangi ülkeden alındıysa o devletin vatandaşları çoğunluğu oluşturmaktadır. Günümüzde Orta Asya'da sınır sorunlarının tamamen çözülememesinde coğrafi faktörler, ulaşım ve önemli su kaynaklarının paylaşımı gibi sorunların yanında aslında genel bir jeopolitik çerçeveden bakma problemi bulunmaktadır.



Şekil 5: Orta Asya Ülkelerinin Yıllara Göre Nüfus Miktarındaki Değişimler (1926- 1959- 1989- 2019)

Ülkelerin nüfus ve beşerî unsurlardan yola çıkarak hareket etmeleri geleceğe yönelik yapılabilecek tahminler, atılacak jeopolitik adımlar açısından önem arz etmektedir. Özellikle nüfus açısından mevcut bölge ülkelerinin doğurganlık oranlarında azalışların olacağı ve genç olan nüfus ortalamasının ilerleyen tarihlerde yükseleceği öngörülmektedir. Ülkelerin gelecekte gelişmişlik seviyelerindeki artışlar özelinde düşünüldüğünde en çok etkilenecek olanlar Kazakistan ve Özbekistan olacaktır. Çünkü günümüzde bile bu iki devlet Orta Asya bölgesinde nüfus artışının en az yaşandığı ülkelerin başında gelmektedir ve gelecekte de bu oranlar daha da düşeceği için nüfuslarının ikiye katlama süreçleri uzayacaktır. Nüfus miktarlarının 2050'li yıllarda Avrupalı devletlerde olduğu gibi durgunlaşma riskiyle bile karşı karşıya kalabileceği bilinmektedir. Bu ülkeler arasında Tacikistan dışarda tutulmaktadır ki bu ülkenin diğer devletlere

nazaran farklı bir nüfus gelişme eğrisi oluşturması beklenmektedir. Neden olarak ise daha az gelişme potansiyelinin olması gösterilebilir. Tüm gerekçeler değerlendirildiğinde bölge ülkelerinin hem bölge içerisindeki göç hareketlerini hem de uluslararası -özellikle Rus, Çin, Afgan ve İran- göçmenlerin sayılarının dengelerini iyi gözetmesi ve planlaması önem arz etmektedir.

#### 4. Sonuç

Orta Asya devletlerinin her birinin geçmişten günümüze yaşadıkları demografik değişim süreçleri üzerinde durulan bu çalışmada, Orta Asya'daki devletlerin birçok ulusla etkileşim halinde bulunduğu ve en önemlisi de Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği döneminde uygulanan siyasi politikalara bağlı olarak nüfus etmeninin bir bölge ve ülkeyi nasıl etkilediğinin tespiti yapılmıştır. Bölgede ilk olarak Kazakistan ile başlayan süreç Orta Asya'nın tamamına yayılmıştır. Rusların kalıcılığı sağlayabilmek amacıyla başta kendi insanını sonrasında da Slav kökenli nüfusları bu topraklara sistematik olarak yerleştirdiği görülmektedir. Özellikle Stalin dönemi sonrasında Sovyetler Birliği'nin bölgede iş gücüne ihtiyaç duyması nedeniyle bölge nüfusu göç ya da sürgünlerle dışarıdan desteklenmiş ve sonrasında Orta Asya'nın nüfus yapısı daha da karmaşıklaşmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde bölge üzerinde uygulanan siyasi politikaların temel amacının Orta Asya topluluklarının kimliklerini izole etmek ve sahada kendi kalıcılıklarını sağlamak olduğu aşikardır. Bu bahsedilen süreç 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp XX. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Orta Asya Cumhuriyetlerinin 1991 yılında kurulması sonrasında, başta Ruslar olmak üzere birçok etnik topluluğun büyük bir kısmının ülkelerine geri göç ettiği tespit edilmiştir. Her ne kadar Rus nüfusun büyük bir kısmı ülkesine göç etmişse de halen Orta Asya'nın bazı devletlerinde önemli miktarlarda -genellikle başkentler ve büyük şehirler etrafında kümelenmiş şekilde- yaşamaktadırlar.

Jeopolitik açıdan durumu değerlendirdiğimizde, nüfusun niceliği, niteliği ve büyüklüğü gibi unsurlar siyasi ölçüde ülkelerin çıkarları doğrultusunda hem ülke içi hem de ülke dışı aktörlere karşı kullanılabilir önemli demografik parametrelerdir. Orta Asya'da geçmiş yüzyılda başlanan demografik eylemlerin kısmi olarak gerçekleştiği bazı ülkelerin günümüzde bile halen ikinci resmi dillerinin Rusça olmasından rahatça anlaşılabilir. Bu örnek nüfus unsurunun jeopolitik açıdan Ruslar tarafından başarılı şekilde planlanabildiğinin en güzel örneğidir.

Orta Asya bölgesinin büyük bir yüzölçümüne sahip olması, bölge sınır ülkelerine göre düşünüldüğünde -Çin, Hindistan- nüfus miktarının azlığı, önemli doğal kaynaklara sahip olması, geçmişteki bağlar ve etkileşimler, yakınlık ilişkileri, sosyoekonomik boyutlar gibi birçok sebepten kaynaklı olarak Rusya için siyasi açıdan önemli topraklardır. Tüm bu önemli nedenlerle Ruslar, Orta Asya cumhuriyetlerinde uygulayacakları nüfus politikalarına önem vermişlerdir. Günümüzde ise Orta Asya ülkelerinin nüfuslarındaki değişimler, gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Kazakistan ve Özbekistan'ın nüfus artışları daha azken, Kırgızistan ve Tacikistan'da ise bu oran daha fazladır. Muhtemel gelecekte ise devletlerin

gelişmişlik seviyelerinde beklenen iyileşmelerle bağlantılı olarak nüfus miktarlarındaki artışların daha da yavaşlayacağı tahmin edilmektedir. Bu veriler ışığında Orta Asya nüfusunun zaman içinde kademeli bir şekilde katlama sürecinin yükseleceği ve beraberinde öz etnik kimliklerin ülke nüfuslarında oransal yüzdeliğinin artacağı aşikardır.

Orta Asya’da jeopolitik açıdan ülke ülke sonuca yönelik bir değerlendirme yapıldığında;

- Bağımsızlık öncesinde Kazakistan’da Kazak asıllı nüfusunun Rus nüfusuna göre orantısız olduğu, bağımsızlık sonrasında başkentinin kuzeye taşınmasıyla birlikte nüfus dengesinin değişmesi

- Kazakistan’ın sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi, doğurganlık oranlarının düşmesi, bebek ölümlerinin azalmasının yanında 2.724.900 km<sup>2</sup>’lik büyük bir yüzölçümüne sahip olması ve dünya nüfusunun devamlı artması

- 20 Haziran 1950 tarihli Pravda’da Stalin’in dediği üzere: “İki dilin birbiriyle karşılaşmasının, onlardan ayrı bir üçüncü dili oluşturduğuna inanmak hatalı olur. Aslında dillerden biri, genellikle bu karşılaşmadan muzaffer olarak ayrılır diye ifade etmiştir.<sup>57-58</sup> Günümüzde ise halen Kazakistan’da nüfusun yüzde 20’ye yakını Ruslar oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak 1600 civarında Rus okulu Kazakistan’da bulunmaktadır. Rusya bu sayının daha da artırılması için gerekli tüm adımları atmaktayken Rusya da bulunan Kazakların kendi dillerinde bir tane bile okulunun bulunmaması problemi

- Toplam nüfusu 42 milyon olan Orta Asya’nın 32 milyonunu Özbek nüfus oluşturmaktadır. Özbekistan nüfusunun hem ülke içinde hem de bölge ülkelerinin içerisinde önemli oranlarda bulunması bir demografik güç olmasının yolunu açması

- Özbekistan nüfusunun her ne kadar diğer ülkelere oranla fazla olsa da ülke içerisinde doğu batı şeklinde orantısız bir dağılımının olması

- Özbekistan’ın kendine komşu ülkeler üzerinde nüfus baskısı oluşturması

- Az nüfuslu Türkmenistan’ın komşusu İran’da 2,5 milyona yakın bir Türkmen nüfusunun bulunması

- Türkmenistan’ın yüzde 80’inin çöl olduğu düşünüldüğünde nüfus yoğunluğunun (kilometrekare başına 7-8 kişi) sanıldığı kadar da az olmadığı unutulmaması gerektiği

- Türkmenistan nüfusunun Sovyet döneminde sadece tarıma yönlendirilmesi neticesinde yetişmiş insan (askeri, bilimsel, uzman vb.) açısından sıkıntılı durumda olması

- Tacikistan’ın Orta Asya’da nüfusun en hızlı arttığı ülke olması

- Tacikistan içerisinde yüzde 15 civarında Özbek nüfusunun yaşaması üzerine çalışmalar yapılırken diğer taraftan Tacikistan dışında yaşayan 12 milyon Tacik (yaklaşık 10 milyonu Afganistan’da) unutulmaması gerektiği

- Tacikistan için Voruh başta olmak üzere bölgedeki genel olarak Anklav ve Eksklav Topraklar sorununun Orta Asya genelinde devam etmesi

57 Vincent, Monteil. *Sovyet Müslümanları*. Pınar Yayınları, 1992.

58 Haluk, Ölçekçi. “Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan’da Rus Varlığı”. *Bilig*, sy 2, (1996): 54-74.

- Kırgızistan başta olmak üzere yaklaşık 10 milyon nüfusun yaşadığı Fergana Vadisi sorununun devam etmesi
- Kırgızların elindeki en değerli kaynak olan su kaynaklarının Orta Asya'daki kullanım haklarının belirlenmemesi
- Kırgızistan'da dağlı-ovalı ya da kuzeyli-güneyli şeklinde toplumsal bir bölünmenin olması

gibi birçok olumlu ve olumsuz gelişmelerin yaşanabileceği bir bölgedir. Ve en önemlisi bu sorunlar üzerinden ilerlemek isteyen birçok küresel güç bulunmaktadır. Rusların ya da küresel güçlerin adını bazen Great Game bazen Sıcak Denizlere İniş planı bazen de güneyden çevrenleme olarak adlandırdıkları bölgenin aslında insandan arındırılmış bölge olmadığı yaşanan acı gelişmeler neticesinde görülmüştür. Nüfus konusunun değişen jeopolitik bir unsur olarak her ülke ve bölgenin iyi planlama yapması gerekmektedir. Ülkelerin küresel güçlere karşı tek başlarına güçleri yetmiyorsa kendi çıkarlarıyla eş doğrultuda bulunan bölgesel birliklikler kurup -örneğin Türk Devletleri Teşkilatı- jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurlarını planlanmaları ve uygulanmaları gerekmektedir.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Yazar Katkıları:** Çalışma Konsepti/Tasarım- K.K., O.Ş.; Veri Toplama- K.K., O.Ş.; Veri Analizi/Yorumlama- K.K., O.Ş.; Yazı Taslağı- K.K., O.Ş.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- K.K., O.Ş.; Son Onay ve Sorumluluk- K.K., O.Ş.

**Çıkar Çatışması:** Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Author Contributions:** Conception/Design of Study- K.K., O.Ş.; Data Acquisition- K.K., O.Ş.; Data Analysis/Interpretation- K.K., O.Ş.; Drafting Manuscript- K.K., O.Ş.; Critical Revision of Manuscript- K.K., O.Ş.; Final Approval and Accountability- K.K., O.Ş.

**Conflict of Interest:** The authors have no conflict of interest to declare.

**Grant Support:** The authors declared that this study has received no financial support.

## Kaynakça/References

- Абашин, Сергей Николаевич. “Этнографическое знание и национальное строительство в Средней Азии (проблема сартов в XIX-начале XXI в.)”. PhD Thesis, Ин-т этнологии и антропологии им. НН Миклухо-Маклая РАН, 2008.
- Akengin, Hamza. “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyet Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), (2017), 1-11.
- Baldauf, Ingeborg. “Some Thoughts on the Making of the Uzbek Nation”. *Cahiers Du Monde Russe* 32-1, pp. 79-95, 1991.
- Всесоюзная перепись населения 1926: Население по полу, народности. 1927-1929.
- Bezverbnny, Vadim. “Geopolitics of Population: How the Demographic Processes Are Shaping National Power.”, 2015.
- Cameron, Sarah. “The Kazakh Famine of 1930-33: Current Research and New Directions”. *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 3 (2), (2016), 117-32.
- Садыралиев, Ж.С. “О численности и размещении населения Кыргызской Республики”. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, 2018, 72-76.

- Статистический ежегодник России. *Типография Штаба Петроградского военного округа*, 1915.
- Davies, Robert William, R. W. Davies., Harrison Mark, ve Wheatcroft Stephen G.. *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945*. Cambridge University Press, 1994.
- Demeny, Paul. "Geopolitical Aspects of Population in the Twenty-First Century". *Population and development review* 38 (4), (2012): 685-705.
- Dıykanbayeva, Mayramgül. "1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi* 3 (3), (2014): 112-26.
- Doorov, Torokul, Salimjon Aiubov, ve Charles Recknagel. "Small Exclave Spells Big Problems For Kyrgyzstan, Tajikistan". <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-tajikistan-exclaves-vorukh-tensions/25232311.html> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.
- Duarte, Paulo. "Asia Central: lo sobresaliente de su historia y geografía". *Revista De Relaciones Internacionales, Estrategia Y Seguridad* 9 (1), (2014): 21-35.
- Hayit, Baymirza. "*Basmacılar*": *Türkistan millî mücadele tarihi (1917-1934)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- İhan, Suat. *Jeopolitik Duyarlılık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2003.
- Kapan, Kaan. "*Coğrafyanın Üstünlüğü*" ve "*Jeopolitik Önem*" Perspektifinden Doğu Akdeniz ve Adalar (Ege Denizi). İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kapan, Kaan, ve Gökçe Coşanar. "Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açından Bakmak: Iğdır Örneği". *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 4 (2), 2020.
- Kara, Füsün. "1916 Kırgız büyük isyanı: Ürkün". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6/2, (2011): 537-46.
- Köylü, Murat. "Ürkün: Bir Katliam Öyküsü". *Akademik İncelemeler Dergisi* 11 (2), 2016.
- Краснобаева, Нелли Леонидовна. "Динамика численности и этнический состав населения Казахстана по данным I Всесоюзной переписи 1926 г". *Известия Алтайского государственного университета*, sy 4, 2004.
- Краснобаева, Нелли Леонидовна. "Население Казахстана в конце XIX-первой четверти XX века". диссертации. 2004, 234 s.
- Leclercq, Jules Joseph. *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890): Transkafkasya - Buhara - Fergana - Tanrı Dağları*. (Çev.Hakan Birsal). İstanbul: IQ Kültür SanatYayıncılık, 2015.
- Leylak, Mehmet H. *Orta Asya ve Kafkaslar'da Türkler'in Demografik Yapısı ( XX. Yüzyıl)*. Ankara: Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, 2000.
- Moisio, Sami, ve Paasi, Anssi. "From Geopolitical to Goeconomic? The Changing Political Rationalities of State Space". *Geopolitics* 18 (2), (2013): 267-83.
- Monteil, Vincent. *Sovyet Müslümanları*. Pınar Yayınları, 1992.
- Myrzakhmetova, A. M., ve E. E. Aitbaev. "Tendencies of the International Labor Migration in the Conditions of Globalization of the Central Asian Region". *Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 2 (1), (2019): 59-61.
- Ölçekçi, Haluk. "Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan'da Rus Varlığı". *Bilgi*, sy 2, (1996): 54-74.
- Özkan, Murat. *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*. (2. bs.) İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Putkaradze, Tariel. "Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies)". *The Patriarchate of Georgia and the Konrad Adenauer Foundation*. 2008, s. 173-237.

- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. (Çev. Mehmet Moralı). (5. bs.). Metis Yayınları, 2018.
- Tanoğlu, Ali. *Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*. (2. bs. C. 1). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul. 1969.
- Тройницкий, Николай Александрович. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. - [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899-1905.
- Шамсутдинов Р. Т. “Советы и образование национальных республик Средней Азии (1917-1925 гг.) // Вопросы истории.” 1986.
- Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии, 1857-1868. М.: Издательство восточной литературы, 1960, 272 с.
- Жумагазиева Н.М. “ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ”. *Вестник Барнаульского юридического института МВД России*, sy 1, (2013): 20-24.
- Прохоров, А. М. “Большая советская энциклопедия”. Сарты. (3-е изд). С. 30. Москва: Советская энциклопедия, 1969-1978, 1978.
- “USSR Census Data 1926-1989”. <http://www.demoscope.ru/> adresinden alındı. Erişim: 16.01.2021.
- USSR Census Data 1989. [http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp\\_nac\\_89.php?reg=76](http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=76) adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.
- “Демографическая и языковая ситуация в столицах СССР в конце 80-х - начале 90-х гг”, т.у. <http://www.fedy-diary.ru/library-pages/auditorium-n-f-bugaj-20-50-e-gody-pereseleniya-i-deportacii-evrejskogo-naseleniya-v-sssr/m-n-guboglo-etnodemograficheskaya-i-yazykovaya-situaciya-v-stolicax-soyuznyx-respublik-sssr-v-konce-80-x-nachale-90-x-godov/> adresinden alındı. Erişim: 24.01.2021.
- “The population of Kazakhstan in 1917-1939”. <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> adresinden alındı. Erişim: 28.01.2021.
- “2019 Revision of World Population Prospects”. <https://population.un.org/wpp/> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.
- “ПРИКАЗАНО ЗАЧИСТИТЬ”. <https://vlast.kz/memorialday/23099-karlag-istoria.html> adresinden alındı. Erişim: 18.02.2021.
- <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KZ-TM-UZ-TJ-KG> adresinden alındı. Erişim: 08.01.2021.
- <http://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT306055>. adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.
- <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> adresinden alındı. Erişim: 03.05.2021.
- <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>. adresinden alındı. Erişim: 24.02.2021.
- <http://pop-stat.mashke.org/kazakhstan-ethnic1989reg-census.htm> adresinden alındı. Erişim: 20.01.2021.
- <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı. Erişim: 12.02.2021.
- [http://web.archive.org/web/20131014054442/http://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b\\_1355501132.pdf](http://web.archive.org/web/20131014054442/http://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355501132.pdf). adresinden alındı. Erişim: 13.02.2021.
- <https://web.archive.org/web/20180822145750/https://www.stat.uz/en/press-center/news-committee/435-analiticheskie-materialy-en/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan>. adresinden alındı. Erişim: 02.03.2021.